



Palmroos Hanna-Emilia

Näkökulmia talouskasvatukseen ja sen vaikutuksiin perusopetuksessa

Kasvatustieteen kandidaatintyö
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Intercultural Teacher Education
2022

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Näkökulmia talouskasvatukseen ja sen vaikutuksiin perusopetuksessa (Hanna-Emilia Palmroos)

Kasvatustieteen kandidaatintyö, 44 sivua

Kesäkuu 2022

Tämä kandidaatin tutkielma on kirjallisuuskatsaus, joka käsittelee talouskasvatusta perusopetuksen kontekstissa sekä sen vaikutuksia lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen. Tutkielmassa tarkastellaan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita sekä selvitetään, miten talouskasvatuksen nähdään käytännössä toteutuvan perusopetuksessa. Suomalaisia ja kansainvälisiä tutkimuksia tarkastelemalla pyritään selvittämään, millaisia vaikutuksia talouskasvatuksella on peruskouluikäisten lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen.

Talouskasvatus tähtää taloudellisen osaamisen kehittämiseen, mutta sen kunnianhimoisempaan päämääränä on varustaa yksilöt sellaisilla taloudelliseen osaamiseen kuuluvilla kyvyillä, jotka mahdollistavat heille oman taloudellisen käyttäytymisen muuttamisen. Tutkielmassa tarkasteltu perusopetuksen opetussuunnitelma näyttää tarjoavan hyvän ja monialaisen kehyksen taloudellisen osaamisen kehittämiseen. Käytännössä talouskasvatukseen liittyy kuitenkin perusopetuksessa erilaisia haasteita, jotka koskevat muun muassa nuorille annettavan talouskasvatuksen oikea-aikaisuutta ja käytännönläheisyyden puuttumista opetuksesta.

Vuoden 2018 PISA-tutkimuksen talousosaamista selvittäneen osion tuloksissa koulussa saatu talousopetus on Suomessa erityisen voimakkaassa yhteydessä nuorten taloudelliseen osaamiseen. Myös ne talouskasvatuksen opetusmateriaalit ja ohjelmat, joita yksityisen ja kolmannen sektorin toimijat tuottavat koulujen käyttöön, vaikuttavat tutkimusten perusteella myönteisesti taloudelliseen tietämykseen ja taloudellisiin asenteisiin. Yhtä lailla muut tutkielmassa tarkastellut tutkimukset osoittavat talouskasvatuksella olevan merkittävä vaikutus lasten ja nuorten taloudellisen tietämyksen kehittämiseen. Tutkimukset eivät kuitenkaan anna selkeää vastausta siihen onnistuuko talouskasvatus viimekätisessä tavoitteessaan eli muuttavatko lapset ja nuoret taloudellista käyttäytymistään taloudellisen osaamisen lisääntyessä. Kysymykseen talouskasvatuksen vaikuttavuudesta lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen ei tutkielmassa saada yksiselitteistä vastausta, mutta tutkielman esiin tuomat näkökulmat herättelevät ajatuksia talouskasvatuksen kehittämisestä sekä taloudellisen käyttäytymisen arvioimisesta.

Avainsanat: talouskasvatus, taloudellinen osaaminen, perusopetus

Sisältö

1	Johdanto	4
2	Tutkimuksen lähtökohdat	6
2.1	Tutkimusmenetelmät	7
2.1.1	<i>Luotettavuus</i>	8
2.2	Tutkimuskysymykset.....	9
3	Keskeiset käsitteet	11
3.1	Taloudellinen lukutaito	11
3.2	Taloudellinen osaaminen	12
3.2.1	<i>Taloudellisen osaamisen osa-alueet</i>	14
3.3	Taloukasvatus.....	15
3.3.1	<i>Kuluttajakasvatus</i>	16
4	Taloukasvatus perusopetuksessa	18
4.1	Taloukasvatus perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa	18
4.1.1	<i>Laaja-alaisen osaamisen tavoitteet</i>	19
4.1.2	<i>Yhteiskuntaoppi</i>	20
4.1.3	<i>Kotitalous</i>	21
4.1.4	<i>Matematiikka</i>	21
4.2	Taloukasvatus perusopetuksessa käytännössä.....	22
4.2.1	<i>Opettajat taloukasvattajina</i>	24
4.2.2	<i>Taloukasvatuksen haasteet koulussa</i>	25
5	Taloukasvatuksen vaikutukset	28
5.1	Suomalaisia tutkimuksia taloukasvatuksen vaikutuksista	28
5.2	Kansainvälisiä tutkimuksia taloukasvatuksen vaikutuksista	31
6	Johtopäätökset ja pohdinta	35
	Lähteet	40

1 Johdanto

Suomen Pankin (2022) julkaisemassa artikkelissa kuluttajien taloudellinen tulevaisuus näyttäytyy uhkaavana ja kotitalouksien kyvystä selviytyä siinä ollaan huolissaan: keväällä 2022 alkaneen Ukrainan sodan taloudellisten seurauksien myötä kotitalouksien lainojen korkojen ennustetaan nousevan ennakoitua enemmän ja inflaation myötä esimerkiksi ruoan hinnan odotetaan kasvavan. Taloudellisen toimintaympäristön haasteellisuuteen ei kuitenkaan olla herätty vasta nyt, vaan jo pitkään eri viranomaistahot ovat ilmaisseet huolensa kansalaisten taloustaidoista, ja kotitalouksien ja kuluttajien taloudellinen osaaminen on nähty heikkona ja riittämättömänä monimutkaistuvassa talouden toimintaympäristössä pärjäämiseksi (esim. Euroopan komissio, 2007; Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011).

Huolipuhe taloudellisen osaamisen tilasta ulottuu myös lapsiin ja nuoriin: heiltä on nähty puuttuvan kykyä ymmärtää tekemiensä taloudellisten valintojen seurauksia ja nuorten katsotaan olevan taloudellisesti haavoittuvaisessa asemassa taloudellisen tietämyksen ja taitojen vähäisyyden vuoksi (Luukkanen & Raijas, 2012). Kirjallisuudessa on epäilty, että esimerkiksi nuorten aikuisten lisääntyneillä maksuhäiriöillä on yhteys taloudelliseen osaamattomuuteen (Kortesalmi & Autio, 2019). Ratkaisuksi nuorten heikkona pidettyyn talousosaamiseen on esitetty talouskasvatuksen aseman vahvistamista perusopetuksessa (Kortesalmi & Autio, 2019). Vahvistumista voidaankin jo katsoa tapahtuneen, sillä vuonna 2016 voimaan tulleessa uudessa Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 yhteiskuntaopin, ja sen myötä siihen keskeisesti sisältyvien talousaiheiden, opetus aikaistui alkavaksi jo neljänneltä luokalta aikaisemman seitsemännen luokan sijaan (Opetushallitus, 2014). Perusopetuksen opetussuunnitelmassa talouskasvatuksen sisällöt on integroitu osaksi useaa eri oppiainetta ja taloudelliseen osaamiseen tarvittavia tietoja ja taitoja harjoitellaan esimerkiksi matematiikassa, yhteiskuntaopissa sekä kotitaloudessa.

Taloudellisen osaamisen on väitetty nousseen liki välttämättömäksi kansalaistaidoksi (Kalmi, 2013). Samaan aikaan talouskasvatusta kohtaan on esitetty kritiikkiä, sillä sen on nähty mahdollistavan finanssimarkkinoita hillitsevän sääntelyn vähentämisen ja vastuun vierittämisen taloudellisista valinnoista ja niiden seurauksista yhä enemmän yksityisten kuluttajien ja kotitalouksien harteille (Kalmi, 2013; Willis, 2011; Willis, 2008;). Mikäli tämä talouskasvatukseen kohdistettu kritiikki osoittautuisi paikkansapitäväksi, asettaisi se suurta painetta perusopetuksessa annettavan talouskasvatuksen onnistumiselle ja vaikuttavuudelle: kansalaisista tulisi sen

avulla kasvattaa taloudellisesti niin taitavia ja itsenäisiä, että nämä kykenisivät toimimaan alati muuttuvilla ja riskipitoisilla rahoitustuotteiden markkinoilla menestyksekkäästi omin avuin. Tässä tutkielmassa ei laajemmin tarkastella sitä, näyttävätkö talouskasvatus ja rahoitusmarkkinoiden sääntely vaihtoehtoina toisilleen. Tämä talouskasvatukseen liittyvä jännitteisyys on kuitenkin herättänyt oman mielenkiintoni talouskasvatuksen ilmiötä kohtaan, ja sen myötä minussa on noussut halu ymmärtää millaisiin kasvatuksellisiin ja opetuksellisiin tavoitteisiin talouskasvatus perusopetuksessa kytkeytyy, miten sitä käytännössä sen piirissä toteutetaan ja millaisia vaikutuksia sillä on lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen.

Kandidaatin tutkielmani on kirjallisuuskatsaus talouskasvatuksesta perusopetuksessa. Tämän lisäksi käsittelen tutkielmassani niitä vaikutuksia, joita talouskasvatuksella ja talouskasvatuksen ohjelmilla on tutkimuksissa havaittu olevan lasten ja nuorten taloudellisen osaamiseen. Talouskasvatuksen sisällöt ovat monitulkintaisia eikä sen tavoitteena oleva taloudellinen osaaminen ole käsitteenä yksiselitteinen. Tutkielmani pyrkii kuitenkin selvittämään näitä laajoja käsitteitä ja niiden moninaisia määritelmiä luodakseen käsitystä siitä, millaista taloudellista osaamista talouskasvatuksella tavoitellaan. Katsaus suomalaiseen ja kansainväliseen tutkimustietoon talouskasvatuksen sekä taloudellisten interventioiden ja ohjelmien vaikutuksista pyrkii luomaan ymmärrystä siitä, millainen rooli niillä on talousosaamisen kehittämisessä.

2 Tutkimuksen lähtökohdat

Kandidaatin tutkielmassani pyrin antamaan yleiskuvan perusopetuksessa annettavasta talouskasvatuksesta ja sen vaikutuksista lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen. Talouskasvatuksen perimmäisenä päämääränä voidaan pitää yksilöiden varustamista niillä tiedoilla, taidoilla ja motivaatiolla, joita he tarvitsevat muuttaakseen taloudellista käyttäytymistään ja tehdäkseen harkittuja taloudellisia päätöksiä (Amagir, Groot, Maassen van den Brink ja Wilschut, 2018). Tämän talouskasvatuksen tavoitteena olevan taloudellisen osaamisen on katsottu kirjallisuudessa vakiintuneen jo eräänlaiseksi kansalaistaidoksi (Kalmi, 2013). Tutkielmani kannalta keskeistä on määrittellä, mitä taloudellisella osaamisella sitä tutkivassa kirjallisuudessa tarkoitetaan, sekä mitä talouskasvatus on ja mihin se pyrkii. Luodakseni yleiskuvaa siitä, mihin talouskasvatuksella pyritään, käsittelen tutkielmassani taloudellisen osaamisen määritelmää sekä siihen läheisesti liittyviä muita käsitteitä. Määrittelen tutkimukseni kannalta keskeiset käsitteet omassa luvussaan, sillä niiden huolellinen tarkasteleminen on tutkimuskysymyksiini vastaamisen kannalta oleellista, mutta pyrin määrittelyn avulla myös kuvaamaan talouskasvatukseen liittyvien käsitteiden laajuutta ja monitulkintaisuutta. Aiheen rajaamisen vuoksi olen valinnut jättää tutkielmani ulkopuolelle talouskasvatukseen läheisesti kytkeytyvän yrittäjyyskasvatuksen, mutta talouskasvatuksen eräänlaisena yläkäsitteenä pidettävää kuluttajakasvatusta sivuan lyhyesti käsitteitä määritellessäni.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 talouskasvatus sekä kuluttajakasvatus mainitaan yksiksi opetussuunnitelman tavoitteista (Opetushallitus, 2014). Talouskasvatus tai taloustieto eivät kuitenkaan ole perusopetuksessa itsenäisesti opetettavia aineita, vaan niiden sisällöt ovat hajaantuneet eri oppiaineiden kesken opetettaviksi. Tästä syystä tarkastelen tutkielmassani perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita selvittääkseni millaisen kehyksen se luo peruskoulussa annettavalle talouskasvatukselle. Kirjallisuudessa talouskasvatuksen tavoitteiden on katsottu liittyvän keskeisimmin yhteiskuntaopin, kotitalouden sekä matematiikan oppiaineisiin perusopetuksessa (Raijas, Kalmi, Ruuskanen & Ranta 2020).

Talouskasvatuksen vaikutuksia lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen on tutkittu Suomessa niukalti. Oman haasteensa ilmiön tutkimiseen tuo se, ettei Suomesta ole löydettävissä kontrolliryhmää, joka ei olisi saanut laisinkaan talouskasvatusta: talouskasvatuksen sisältyessä kansalliseen perusopetuksen opetussuunnitelmaan, koko ikäluokka on sen piirissä. Tästä syystä olen valinnut tarkastella tutkielmassani talouskasvatuksen erilaisten ohjelmien ja interventioiden vaikutusta. Tällaisissa tutkimuksissa mahdollisena kontrolliryhmänä toimivat ne oppilaat,

jotka eivät ole osallistuneet taloudelliseen interventioon ja jotka ovat siten saaneet talouskasvatusta ainoastaan perusopetuksen piirissä.

Toteutan tutkimukseni kuvailevana kirjallisuuskatsauksena. Seuraavissa kappaleissa selvennän tarkemmin käyttämäni tutkimusmenetelmää ja tutkimuskysymysten asettelua.

2.1 Tutkimusmenetelmät

Tutkimukseni on luonteeltaan kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus. Laadullisessa tutkimuksessa lähtökohtana on kuvata todellista elämää ja sen ilmiötä (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara, 2009). Tarkoitukseni on pyrkiä mahdollisimman kokonaisvaltaisesti ymmärtämään tarkastelun kohteena olevaa ilmiötä muodostamalla sitä koskevasta tutkimuksesta ja kirjallisuudesta laaja yleiskuva laadullisin menetelmin. Laadullisen tutkimuksen kuvataankin poikkeavan tältä osin kvantitatiivisesta eli määrällisestä tutkimuksesta, jossa pyritään tilastollisin metodein tuottamaan empiirisesti yleistettäviä päätelmiä (Eskola & Suoranta 1998; Tuomi & Sarajärvi 2009).

Toteutan kirjallisuusperustaisen tutkimukseni kuvailevana eli narratiivisena kirjallisuuskatsauksena. Kirjallisuuskatsaus on Salmisen (2011) mukaan tutkimusmetodi, jossa tutkitaan jo tehtyä tutkimusta (Salminen, 2011). Kuvaileva kirjallisuuskatsaus pyrkii tunnistamaan, arvioimaan ja tiivistämään tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä julkaistua kirjallisuutta kuvatesaan ilmiötä kokonaisuudessaan ja luokitellessaan sen ominaisuuksia (Salminen, 2011). Tutustun aihetta koskevaan kirjallisuuteen ja tutkimuksiin, joista keräämäni teoriatietoa vertailen ja yhdistelen etsiessäni vastauksia tutkimuskysymyksiini. *“Tutkimuksen tutkimukseksi”* kutsutun kirjallisuuskatsauksen metodein tuotetaan uutta tutkimusta rakentamalla kokonaiskuvaa aiheesta tehtyä aiempaa tutkimusaineistoa systemaattisesti ja täsmällisesti kooten ja arvioiden (Salminen, 2011). Tässä tutkielmassa tavoitteenani on koota useisiin lähteisiin sirpaloituneesta tiedosta ja tutkimuksista kokonaiskuva, jonka avulla tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä, tässä tapauksessa perusopetuksessa tapahtuvaa talouskasvatusta ja sen vaikutuksia, on mahdollista tarkastella.

Metsämuuronen (2003) on pitänyt tärkeänä soveltuvan teoreettisen pohjan löytämistä tutkimukselle. Teoria antaa tutkimukselle ryhdikkään viitekehyksen ja sen avulla kirkastuvat tutkimusaiheen kannalta keskeiset ongelmat (Metsämuuronen, 2003). En ole valinnut tarkastella tutkielmani aihetta minkään tietyn teorian näkökulmasta, vaan pyrin pitämään tutkimukseni selvära-

jaisena ja koherenttina käsittelemällä talouskasvatuksen ilmiötä siihen liittyvien keskeisten käsitteiden näkökulmasta, jotka määrittelen huolellisesti. Metsämuuronen (2003) esittääkin käsitteiden olevan teoreettisen perustan ohella, tai sen ehkä puuttuessa, työkalu kuvata ja jäsentää tutkimusongelmaa ja tutkimuksen kohteena olevaa aihetta.

Kriteereiksi tutkielmani aineistona käytettäville artikkeleille ja tutkimuksille olen asettanut niiden julkaisun kasvatus-, talous- tai yhteiskuntatieteellisen alan keskeisissä, vertaisarvioituissa julkaisuissa sekä tutkimuksen julkaisuvuoden. Suomessa tehdyille talouskasvatusta ja lasten ja nuorten talousosaamista koskeville tutkimuksille asetan aikahaarukaksi 2010-luvun. Suomen ulkopuolelle sijoittuvien talousosaamista ja talouskasvatusta koskevien tutkimusten julkaisun aikaväli asettuu jonkin verran tätä suuremmaksi, sillä talouskasvatuksen kulttuurilla on esimerkiksi yhdysvaltalaisessa ja isobritannialaisessa kontekstissa pidemmälle ulottuvat perinteet, ja täten aihe on ollut näissä maissa pidempään tutkittu. Olen etsinyt tutkimusartikkeleita Ebsco-, ProQuest- ja Google Scholar-tietokannoista tutkimusaiheeseeni keskeisesti liittyvillä hakusanoilla, käsitteillä ja käsitepareilla. Tieteellisen kirjallisuuden lisäksi olen tutustunut perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin, joka ohjaa opetusta peruskoulussa, ja jonka tarkasteleminen on ollut keskeistä sen selvittämiseksi, miten talouskasvatus perusopetuksessa näyttäytyy.

2.1.1 Luotettavuus

Tutkimuksen luotettavuuden varmistamiseksi aineiston kerääminen tulee suorittaa huolellisesti ja suunnitelmallisesti. Luotettavuus voidaan jakaa sisäiseen ja ulkoiseen luotettavuuteen (Hakala, 2018). Ulkoisella luotettavuudella tarkoitetaan yksinkertaisimmillaan sitä, voidaanko tutkimuksen tuloksista johtaa laajempia yleistyksiä. Ulkoista luotettavuutta mahdollisesti tärkeämpää on kuitenkin tutkimuksen sisäinen luotettavuus. Hakalan (2018) mukaan tutkimuksen sisäisellä luotettavuudella tarkoitetaan sitä, että tutkimukseen hankittu aineisto ja sen tiedot kuvaavat niitä asioita ja ilmiöitä, jotka ovat kyseisen tutkimuksen kohteena (Hakala, 2018). Sisäisesti luotettavassa tutkimuksessa teoreettiset ja käsitteelliset määrittelyt eivät ole ristiriidassa keskenään, vaan ne muodostavat tutkimuksen menetelmällisten valintojen kanssa loogisen kokonaisuuden. Tutkimuksen tieteellinen ote ja tutkimuksen tekijän hyvä hallinta omasta tieteenalastaan luovat myös osaltaan sisäistä luotettavuutta (Eskola & Suoranta, 1998). Olen pyrkinyt tutkielmassani varmistamaan sisäisen luotettavuuden perehtymällä huolellisesti tutkimusaiheittani koskevaan kirjallisuuteen ja tutkimukseen, ja niiden myötä varmistamaan teoreettisten ja käsitteellisten määritelmien oikeellisuudesta ja yhteensopivuudesta. Olen edellä kuvannut,

miten olen toteuttanut tutkimukseni ja kerännyt aineistoni sekä millaisia kriteerejä olen lähteille asettanut. Hirsjärven ym. (2009) mukaan kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkimuksen luotettavuutta parantaakin tutkijan huolellinen selostus tutkimuksen toteuttamisesta sen eri vaiheissa (Hirsjärvi ym., 2009). Tekemäni tutkimuksen luotettavuus on riippuvainen käyttämieni lähteiden luotettavuudesta, jonka olen pyrkinyt takaamaan hyväksymällä aineistoon vain sellaisia tutkimusartikkeleita, jotka on julkaistu kasvatustalouden tai yhteiskuntatieteellisen alan keskeisissä, vertaisarvioituissa julkaisuissa.

Laadullisessa tutkimuksessa tutkija itse on tutkimuksensa keskeinen tutkimusväline. Tästä johtuen on väistämätöntä, että objektiivisuuden pyrkimyksistä huolimatta tutkimustuloksissa on mukana tutkijan omaa pohdintaa ja tulkintaa (Eskola & Suoranta, 1998) Tunnistan, että minulla on joitakin ennako-oletuksia tutkimukseni aihetta kohtaan, sillä olen työskennellyt lasten ja nuorten talouskasvatuksen parissa. Tarkastellessani tutkimuksessani muun muassa talouskasvatuksen vaikutuksia huomaan, että oman työni näkökulmasta haluaisin ajatella talouskasvatuksen onnistuvan tavoitteessaan kasvattaa lapsista ja nuorista taloudellisesti osaavia yksilöitä. Aineistohaussa olen kuitenkin jo saanut huomata, etteivät kaikki tutkimustulokset viittaa tähän suuntaan, vaan talouskasvatuksen vaikutuksia on kyseenalaistettu. Pyrkimykseni on, että tunnistamalla ja tiedostamalla edellä mainitun asenteellisuuden riskin, voin tavoitella omista subjektiivisista näkemyksistäni vapaampaa tutkimustietoa. Eskolan ja Suorannan (1998) mukaan tutkijan objektiivisuus muodostuukin tämän oman subjektiivisuuden tunnistamisesta. Olen tavoitellut sitä, että henkilökohtainen kiinnostukseni tutkimusaiheeni kohtaan näyttäytyy ennen kaikkea pyrkimyksenä kirjoittaa aiheesta laadukas ja monipuolisesti eri lähteitä hyödyntävä kirjallisuuskatsaus.

2.2 Tutkimuskysymykset

Aineistoon tutustuminen on kiteyttänyt mieleeni kaksi tutkimuskysymystä, joihin pyrin tutkielmassani vastaamaan. Tutkielmani tutkimuskysymykset ovat seuraavanlaiset:

- 1. Mitä talouskasvatus on perusopetuksen kontekstissa?*
- 2. Millaisia vaikutuksia talouskasvatuksella on lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen?*

Pyrin vastaamaan ensimmäiseen tutkimuskysymykseen selvittämällä aluksi talouskasvatuksen keskeisiä käsitteitä sekä erityisesti sitä, mistä osa-alueista talouskasvatuksen tavoitteena oleva

taloudellinen osaaminen koostuu. Taloudellinen osaaminen on laaja ja monitahoinen käsite, jolle ei ole yhtä kirjallisuudessa vakiintunutta merkitystä, minkä vuoksi pidän käsitteen huolellista tarkastelua erityisen tärkeänä tutkimuskysymyksiini vastaamiseksi. Tämän jälkeen tarkastelen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita selvittääkseni sitä, miten talouskasvatusta näkyy perusopetuksen opetussuunnitelmassa: mihin oppiaineisiin se liittyy ja millaisia talouskasvatukseen liittyviä sisältöalueita ja aiheita opetussuunnitelmasta on löydettävissä. Pyrin ottamaan tutkielmassani huomioon myös sen, miten talouskasvatusta opetussuunnitelman puitteissa kouluissa käytännössä toteutetaan, millaisia valmiuksia opettajilla on toimia talouskasvattajina sekä millaisia haasteita talouskasvatukseen perusopetuksessa liittyy.

Toiseen tutkimuskysymykseeni talouskasvatuksen vaikutuksista pyrin vastaamaan kokoamalla tutkimuksia siitä, millaisia vaikutuksia talouskasvatuksella on havaittu olevan. Keskityn tutkimuksiin, joissa tarkastelun kohteena ovat olleet peruskouluikäiset lapset ja nuoret, ja joissa on selvitetty talouskasvatuksen vaikutuksia taloudellisen osaamisen kirjallisuudessa määriteltyihin osa-alueisiin. Tarkastelen ensisijaisesti Suomessa tehtyjä tutkimuksia aiheesta, sillä tutkielmani kannalta suomalainen konteksti ja suomalaisen peruskoulun piirissä annetun talouskasvatuksen arvioiminen on keskeistä. Suomessa ei kuitenkaan ole tehty aiheesta vielä kattavasti tutkimusta, minkä vuoksi tarkastelen myös kansainvälisiä tutkimuksia talouskasvatuksen vaikutuksista talousosaamisen kehittymiseen.

3 Keskeiset käsitteet

Amagir, Groot, Maassen van den Brink ja Wilschut (2018) määrittelevät talouskasvatuksen olevan opetusta, joka tähtää taloudelliseen lukutaitoon tai taloudelliseen osaamiseen. Amagir kollegoineen (2018) viittaa systemaattisessa talouskasvatuksen kirjallisuuskatsauksessaan OECD:n (2014) määritelmään taloudellisesta lukutaidosta, *financial literacy*, sen laajassa merkityksessä, joka vastaa suomenkielisessä kirjallisuudessa omaksuttua määritelmää taloudellisesta osaamisesta. Englanninkielisessä taloudellisesta osaamista käsittelevässä kirjallisuudessa tarkastelun kohteena on usein juuri taloudellinen lukutaito, josta käytetään termejä *economic literacy* sekä jo mainittu *financial literacy*. Taloudellisen lukutaidon lisäksi talousosaamista tarkastelevissa tutkimuksissa käsitteenä voidaan käyttää termiä *financial capability*, joka voidaan kääntää suomeksi taloudelliseksi kyvykkyudeksi tai taloudelliseksi osaamiseksi. Taloudellisen osaamisen käsitteen katsotaan kattavan moninaisempia osaamisen osa-alueita kuin taloudellisen lukutaidon (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Seuraavissa kappaleissa tarkastelen näitä talouskasvatukseen läheisesti liittyviä käsitteitä sekä niiden eroavaisuuksia.

3.1 Taloudellinen lukutaito

OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, eli Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö) (2014) on määritellyt taloudellisen lukutaidon seuraavanlaisesti:

Taloudellinen lukutaito on tietoa ja ymmärrystä taloudellisista käsitteistä ja riskeistä sekä motivaatiota ja itseluottamusta käyttää tätä tietoa ja ymmärrystä. Taloudellisen lukutaidon avulla voidaan aikaansaada perusteltuja päätöksiä talouden eri konteksteissa, edistää yksilöiden ja yhteiskunnan taloudellista hyvinvointia sekä mahdollistaa osallistuminen talouselämään. (s. 33)

Taloudellisesta osaamisesta puhuttaessa viitataan usein tähän taloudelliseen lukutaidon käsitteeseen, josta käytetään englanninkielisessä kirjallisuudessa termejä *economic literacy* sekä *financial literacy*, joita vivahde-eroistaan huolimatta voidaan suomen kielessä pääsääntöisesti käyttää kuvaamaan samaa taloudellisen lukutaidon käsitettä (Kortessalmi & Autio, 2019). Lyhyesti taloudellinen lukutaito voidaan määritellä yksilön kyvyksi hankkia, ymmärtää ja arvioida merkityksellistä tietoa, jota tämä tarvitsee taloudellisten päätöstensä tueksi ja niiden seurausten ymmärtämiseksi (Mason & Wilson, 2000). Brown ja Krishna (2004) korostavat taloudellisen

lukutaidon määrittelyssään, että yksilön tulisi osata hankkia ja soveltaa talouden tietoa, joka on relevanttia juuri tämän oman elämän ja taloudellisen tilanteen näkökulmasta.

Myös Euroopan komissio (2007) on kuluttajille annettavaa talousvalistusta koskevassa tiedonannossaan määritellyt taloudellisen lukutaidon pitävän sisällään yksilön kyvyn ymmärtää talousasioita ja tehdä perusteltuja päätöksiä oman taloudellisen tilanteensa puitteissa välttämättä taloudellisia riskejä. Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) lisäävät taloudelliseen lukutaitoon kuuluvaksi myös laskutaidon sekä kyvyn käsitellä numeroita vaivattomasti. Kirjallisuudessa taloudellisen lukutaidon määritelmässä toistuvat siis yksilön tieto taloudesta, taloutta koskevan tiedon hankinta sekä tämän tiedon soveltaminen. Taloudellisen lukutaidon vastakohtana voidaan nähdä olevan taloudellinen lukutaidottomuus (*financial illiteracy*) (Kortessalmi & Autio, 2019). Luukkanen ja Raijas (2012) huomauttavat kuitenkin, ettei taloudellista osaamista tulisi tiukasti jakaa osaamiseen ja osaamattomuuteen, vaan he näkevät tämän taidon kahden eri ääripään sijaan ulottuvuutena ja sen kehittyvän läpi eliniän varhaisesta lapsuudesta aina pitkälle aikuisuuteen saakka. Taloudellisen lukutaidon käsitteeseen kohdistuukin kritiikkiä sen staattisuuden vuoksi, sillä käsitteen ei nähdä ottavan riittävällä tavalla huomioon talouden muuttuvaa ja vaihtelevaa kontekstia sekä sen yksilöltä edellyttämää kykyä kehittyä (Kalmi, 2013; Kortessalmi & Autio, 2019; Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Tästä syystä taloudellisen osaamisen käsitteen on katsottu kuvaavan paremmin sitä taloustaitojen kirjoa, jota yksilöiltä edellytetään.

3.2 Taloudellinen osaaminen

Taloudellinen kyvykkyys tai osaaminen ymmärretään taloudelliseen lukutaitoon kytkeytyväksi, mutta sisällöltään sitä laajemmaksi käsitteeksi (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Taloudellisen lukutaidon voidaan ymmärtää sisältyvän taloudelliseen osaamiseen tai sen voidaan nähdä olevan tulos taloudellisesta kyvykkästä toiminnasta, jossa yksilö käyttää tietojaan ja taitojaan tehdäkseen perusteltuja taloudellisia päätöksiä (Mason & Wilson, 2000). Suomenkielisessä taloudellista osaamista käsittelevässä kirjallisuudessa käsitteitä taloudellinen lukutaito ja taloudellinen osaaminen käytetään kuitenkin usein tarkoittamaan samaa asiaa (Kortessalmi & Autio, 2019). Olen valinnut käyttää tässä tutkielmassa käsitettä taloudellinen osaaminen, sillä kirjallisuudessa sen on katsottu korostavan lukutaidon käsitettä paremmin käyttäytymistä keskeisenä osana taloustaitoja (Kortessalmi & Autio, 2019; Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Englanninkielinen kirjallisuus käyttää pääsääntöisesti käsitettä *financial literacy* kuvatessaan sitä yksilön tietämyksestä, asenteista ja käyttäytymisestä muodostuvaa kokonaisuutta, jonka on puolestaan

suomenkielisessä kirjallisuudessa katsottu vastaavan taloudellisen osaamisen määritelmää. Lisäksi Kupiainen, Kulju ja Mäkinen (2015) ovat huomauttaneet, että suomen kielessä lukutaidon käsitteeseen liittyy ongelmallinen mielleyhtymä, sillä sen nähdään viittaavan ennen kaikkea tekstin vastaanottamiseen ja lukemiseen. Englanninkielinen termi *literacy* puolestaan voi viitata asiayhteydestä riippuen varsin laaja-alaiseen osaamisalueeseen ja sivistykseen, joka pitää sisällään paitsi lukutaidon moninaisuuden myös siihen liittyvän toimijuuden ulottuvuuden (Kupiainen, Kulju & Mäkinen, 2015). Myös Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) kirjoittavat, ettei taloudellisen lukutaidon tai taloudellisen kyvykkyyden käsitteillä ole Suomessa tai kansainvälisesti vakiintuneita ja yksiselitteisiä määritelmiä, minkä vuoksi ne onkin usein vaikeaa erottaa toisistaan. Myös Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 käytetään käsitettä taloudellinen osaaminen (Opetushallitus, 2014). Taloudelliselle osaamiselle käytetään synonyyminä termiä talousosaaminen.

Taloudellista osaamista mittaavissa tutkimuksissa taloudellinen osaaminen on määritelty usein mukaillen Atkinsonin, McKayn, Kempsonin ja Collardin (2006) tutkimuksessa omaksuttua taloudellisen osaamisen määritelmää, jonka mukaan taloudellisen osaaminen voidaan jakaa neljään kategoriaan: 1) raha-asoiden hallinta, 2) oman talouden suunnittelu, 3) finanssituotteiden valinta, ja 4) ajan tasalla pysyminen taloudellisen informaation vastaanottamisessa. Määritelmää on hyödyntänyt esimerkiksi Lehtinen (2012) laatiessaan testiä nuorten taloudellisen osaamisen mittaamiselle ja tämän mukaan määritelmässä yhdistyvät taloustietämys, käytännön taloustaidot sekä oma taloudellinen käyttäytyminen. Lehtisen (2012) lisäksi tätä Atkinsonin kollegoineen vuoden 2006 tutkimuksessaan hahmottelemaa taloudellisen osaamisen kategorijaottelua on hyödynnetty useissa tutkimuksissa Suomessa: esimerkiksi Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) käyttävät sitä ohjeissaan nuorten talousosaamisen kehittämiseksi, ja Luukkanen ja Rajjas (2012) sovelsivat jaottelua tutkiessaan nuorten käsityksiä omasta talousosaamisestaan. Lehtisen (2012) mukaan Atkinsonin ym. (2006) luomaa määritelmää taloudellisesta osaamisesta on myös hyödynnetty laajasti eri maissa taloudellista osaamista mittaavissa testeissä ja tutkimuksissa.

Toinen ja tämän tutkimuksen kannalta relevantimpi taloudellisen osaamisen määritelmä on Atkinsonin ja Messyn (2011) tekemä taloudellisen osaamisen jaottelu taloudelliseen tietämykseen, asenteisiin ja käyttäytymiseen (Atkinson & Messy, 2011). Toisessa tutkimuksessaan Atkinson ja Messy (2012) ovat suositelleet, että taloudellista osaamista tulisi arvioida näiden laajasti kirjallisuudessa hyväksytyyn ja käytettyyn kolmen osa-alueen näkökulmasta. Määritelmää

ovat suomalaisessa talouskasvatuksen tutkimuksessa hyödyntäneet esimerkiksi Kalmi ja Ruuskanen (2016). Myös myöhemmin tässä tutkielmassa tarkasteltavat tutkimukset ovat pääasiallisesti määritelleet taloudellisen osaamisen tämän Atkinsonin ja Messyn kolmiosaisen määritelmän mukaisesti. Käsittelen seuraavaksi lyhyesti mitä nämä taloudellisen osaamisen kolme osa-aluetta pitävät sisällään.

3.2.1 Taloudellisen osaamisen osa-alueet

Taloudellinen tietämys

Amagir kollegoineen (2018) on tiivistänyt taloudellisen osaamisen muodostuvan taloudellisesta tiedosta sekä taidosta ja tahdosta toimia tämän tiedon mukaisesti. Tietämys taloudellisista asioista nähdään poikkeuksetta kirjallisuudessa keskeisenä taloudellisen osaamisen osa-alueena. Huston (2010) tiivistää tutkimuksissa käytettyjä mittareita artikkelissaan taloudellisen osaamisen koostuvan taloudellisesta tiedosta ja kyvystä käyttää sitä. Hänen mukaansa taloudellinen tietämys tarkoittaa sitä, kuinka hyvin yksilö kykenee ymmärtämään ja soveltamaan taloudellista tietoa (Huston, 2010). Suomessa tutkimusta talouskasvatuksesta tehnyt Kalmi määrittelee yhdessä Ruuskanen kanssa taloudellisen tietämyksen olevan ensisijaisesti taloudellisten käsitteiden hallintaa (Kalmi & Ruuskanen, 2016). Taloudellisen tietämyksen kannalta keskeisiä ymmärrettäviä käsitteitä ovat Kalmin ja Ruuskanen (2016) mukaan esimerkiksi inflaatio, reaalikorko, hajautus, riski ja tuotto. Myös esimerkiksi matemaattiset taidot, kuten kyky käsitellä numeroita ja sujuva laskutaito esimerkiksi prosenttilaskuissa, nähdään kuuluvan keskeisesti taloudelliseen tietämykseen (Sole, 2014).

Taloudelliset asenteet

Rai, Dua ja Yadav (2019) määrittelevät asenteen tarkoittavan taloudellisessa osaamisessa sitä, miten henkilö suhtautuu talousasioihin. Taloudellisilla asenteilla on myös tarkoitettu yksilön mielipidettä taloudellisia asioita kohtaan sekä tämän arviota taloudellisten asioiden merkityksellisyydestä (Ameliawati & Setiyani, 2018). Atkinson ja Messy (2012) korostavat talousasioihin suhtautumisen myönteisyyden tai negatiivisuuden vaikutusta taloudelliseen käyttäytymiseen: negatiivinen asenne esimerkiksi säästämistä kohtaan johtaa todennäköisesti siihen, ettei henkilö aloita säästämistä tulevaisuutta varten (Atkinson & Messy, 2012). Taloudelliset asenteet ilmenevätkin keskeisesti kyvyssä tehdä taloudellisia suunnitelmia ja ylläpitää esimerkiksi

säästötiliä (Rai ym., 2019). Kalmi ja Ruuskanen (2016) mittasivat tutkimuksessaan taloudellisia asenteita selvittämällä esimerkiksi sitä, miten tutkimukseen osallistuneet suhtautuivat rahan kuluttamiseen ja säästämiseen: oliko raha heidän mielestään tehty kulutettavaksi vai pitivätkö he säästämistä tulevaisuutta varten tärkeänä (Kalmi & Ruuskanen, 2016). Kirjallisuudessa taloudellisten asenteiden on havaittu vaikuttavan taloudelliseen käyttäytymiseen jopa enemmän kuin taloudellisen tietämyksen (Kalmi & Ruuskanen, 2016). Taloudellisiin asenteisiin voidaan katsoa kuuluvan esimerkiksi sen, onko henkilö ylipäättään kiinnostunut taloudellisista asioista ja oman henkilökohtaisen taloutensa hoitamisesta.

Taloudellinen käyttäytyminen

Luukkanen ja Raijas (2012) kirjoittavat taloudellisen osaamisen ilmenevän toiminnan kautta. Tämän näkemyksen voidaan katsoa heijastavan taloudellisen lukutaidon ja taloudellisen osaamisen suomenkielisten määritelmien välistä eroavaisuutta: taloudellista lukutaitoa voidaan pitää taloudellisena osaamisena vasta, kun yksilö kykenee soveltamaan taloudellista lukutaitoaan käytännössä tehdessään taloudellisia valintoja ja ratkaisuja. Kalmi ja Ruuskanen (2016) ovat selvittäneet tutkimuksessaan taloudellista käyttäytymistä kyselyllä mitaten muun muassa tutkimukseen osallistuvien tekemää taloudellista harkintaa, laskujen maksamista ajoissa, budjetin laatimista ja aktiivista säästämistä. Taloudelliselle käyttäytymiselle ei ole kirjallisuudesta löydettävissä selkeää määritelmää, mutta useissa lähteissä korostetaan, että taloudellisessa käyttäytymisessä tulisi pyrkiä asiantuntevuuteen ja vastuullisuuteen (esim. Luukkanen & Raijas, 2012). Monissa tutkimuksissa säästämistä ja sijoittamista on käytetty taloudellista käyttäytymistä kuvaavina muuttujina (esim. Kalmi 2018a; Kalmi 2018b; Batty, Collins & Odders-White, 2015). Kirjallisuuden perusteella taloudellinen käyttäytyminen vaikuttaa olevan helpompaa määritellä sen mukaan, mitä hyvästä taloudellisesta käyttäytymisestä *ei* seuraa: hyvällä taloudellisella käyttäytymisellä ei ole huonoja seurauksia.

3.3 Talouskasvatus

Talouskasvatus on aiemmin tässä tutkielmassa määritelty Amagirin ja kollegoiden (2018) systemaattisessa kirjallisuuskatsauksessa omaksutun määritelmän mukaisesti opetuksiksi, joka tähtää taloudelliseen lukutaitoon tai taloudelliseen osaamiseen. Näitä käsitteitä on avattu tarkemmin aiemmissa kappaleissa. Amagir kollegoineen (2018) kuitenkin jatkaa tuota määritelmää, lisäten talouskasvatuksen lopullisena päämääränä olevan varustaa yksilöt sellaisilla tai-

doilla ja motivaatiolla, jotka mahdollistavat heille oman taloudellisen käyttäytymisen muuttamisen. Tavoitteena on, että talouskasvatus johdattaa yksilöt tekemään oman taloutensa kannalta hyvin perusteltuja ja heille hyvinvointia tuottavia päätöksiä (Amagir ym., 2018). Taloudellisen osaamisen on yllä määritelty pitävän sisällään taloudellisen tietämyksen, taloudellisten asenteiden sekä taloudellisen käyttäytymisen osa-alueet. Talouskasvatuksen tavoitteiden näkökulmasta taloudellista osaamista tulee kehittää siis kahdella ensiksi mainitulla osa-alueella, tietämyksessä ja asenteissa, jotta yksilö pystyy tekemään muutoksia omassa taloudellisessa käyttäytymisessään.

Tässä tutkielmassa talouskasvatusta tarkastellaan perusopetuksen kontekstissa. Talouskasvatus ei ole perusopetuksessa opetettava oppiaine, vaan sen voidaan nähdä liittyvän perusopetuksen opetussuunnitelmassa määriteltyihin perusopetuksen tehtäviin sekä laajempiin kasvatustavoitteisiin: koulun tehtävänä on oppilaiden oppimisen, kehityksen ja hyvinvoinnin tukeminen sekä laajan yleissivistyksen perustan luominen elinikäisen oppimisen mahdollistamiseksi (Opetushallitus, 2014). Talouskasvatusta perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa tarkastellaan lähemmin tämän tutkielman neljännessä luvussa. Talouskasvatus liittyy niin kirjallisuudessa kuin opetussuunnitelmassakin tiiviisti kuluttajakasvatuksen käsitteeseen, jota pyrin seuraavaksi avaamaan lyhyesti.

3.3.1 Kuluttajakasvatus

Talouskasvatukselle läheinen käsite on kuluttajakasvatus (*consumer education*), ja taloudelliseen osaamiseen tähtäävän talouskasvatuksen voidaan katsoa olevan yksi kuluttajakasvatuksen osa-alueista: kuluttajan keskeisiin taitoihin lukeutuvat myös tämän taloudelliset valmiudet ja kyvykkyys oman talouden hoitoon (Lusardi, Mitchell & Curto, 2010). Kuluttajakasvatuksen tehtävänä on paitsi opettaa yksilöille talouden hallintaa, myös ohjata heitä tekemään oikeanlaisia kulutus päätöksiä sekä tuntemaan oikeutensa kuluttajana (Wilska, 2014). Benn (2004) on puolestaan määritellyt kuluttajakasvatuksen tavoitteeksi kasvattaa nuoria kuluttajuuteen, jossa heillä on kyky toimia yhteiskunnassa kuluttajina järkevästi, harkiten ja tietoisesti. TemaNordin strategiaehdotuksessa (2010) kuluttajakasvatuksen neljäksi keskeiseksi osa-alueeksi ja siten opetuksessa käsiteltäviksi teemoiksi on määritelty 1) kotitalouden hallinta ja osallisuus, 2) kuluttajan oikeudet ja vastuut, 3) yksityistalous sekä markkinointi, ja 4) kaupallinen media.

Tässä tutkielmassa ei aiheen rajaamisen vuoksi syvennytä kuluttajakasvatukseen, jota voidaan pitää talouskasvatusta laajempia kuluttajuuteen ja talouden hoitoon liittyviä kasvatuksellisia tavoitteita sisältävänä kokonaisuutena. Toisaalta esimerkiksi Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) nimittävät koulussa annettavaa kulutus- ja talousasioihin keskittyvää kasvatusta juuri talouskasvatukseksi ja monilta osin kuluttajakasvatuksen tavoitteita onkin vaikeaa ja tarpeetonta erottaa talouskasvatuksen tavoitteista. Myös seuraavassa luvussa käsiteltävä perusopetuksen opetussuunnitelma ilmentää talouskasvatuksen ja kuluttajakasvatuksen läheisyyttä: talous- ja kuluttajataitojen sisällöt kulkevat opetussuunnitelman tavoitteissa rinnakkain niin, ettei niitä usein esimerkiksi oppiaineiden sisältöalueissa ole erotettu toisistaan.

4 Talouskasvatus perusopetuksessa

Tässä luvussa käsittelen ensimmäistä tutkimuskysymystäni eli sitä, mitä talouskasvatus perusopetuksessa tarkoittaa ja miten sitä käytännössä sen piirissä toteutetaan. Aloitan tutkimuskysymykseen vastaamisen tarkastelemalla, miten talouskasvatus näyttäytyy perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa. Tämän jälkeen pyrin selvittämään sitä, miten talouskasvatusta käytännössä toteutetaan kouluissa, ja tarkastelen opettajia talouskasvattajina sekä sitä, millaiset seikat vaikuttavat talouskasvatuksen toteuttamiseen perusopetuksen kontekstissa.

4.1 Talouskasvatus perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014 talouskasvatus sekä kuluttajakasvatus on mainittu yksinä opetussuunnitelman tavoitteista, ja niihin liittyvä talous- ja kuluttajaosaaminen mainitaan nimenomaisina sisältöalueina kotitalouden ja yhteiskuntaopin oppiaineissa (Opetushallitus, 2014). Opetussuunnitelmassa ei kuitenkaan ole tarkemmin määritelty sitä, millaisia tavoitteita talouskasvatuksella on, vaan talouskasvatukseen liittyvät sisällöt on integroitu useassa eri oppiaineen opetuksen tavoitteisiin ja sisältöalueisiin. Talouskasvatuksen voidaan kuitenkin katsoa keskeisesti linkittyvän perusopetuksen opetussuunnitelmissa määriteltyihin yleisiin opetuksen ja kasvatuksen tavoitteisiin. Nämä yleiset opetukselle ja kasvatukselle annetut tavoitteet ovat tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja yhteiskunnan jäsenyyteen, antaa näille laajaan yleissivistykseen tarvittavat tiedot ja taidot, sekä edistää sivistystä, tasa-arvoisuutta ja eläinikäistä oppimista (Opetushallitus, 2014).

Perusopetuksen opetussuunnitelmaan on kirjattu myös laaja-alaisen osaamisen tavoitteet, joilla pyritään kuvaamaan sitä tietojen, taitojen, arvojen, asenteiden ja tahdon kokonaisuutta, joka nähdään tärkeänä ihmisenä kasvamiselle, opiskelulle, työnteolle ja kansalaisena toimimiselle sekä nykyhetkessä että tulevaisuudessa (Opetushallitus, 2014). Laaja-alaisen osaamisen tavoitteet ilmenevät yksittäisten oppiaineiden keskeisissä sisältöalueissa sekä oppiaineiden opetuksen tavoitteissa. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa talous- ja kuluttajataitoihin liittyvät laaja-alaisen osaamisen tavoitteet ilmenevät erityisesti kotitalouden, yhteiskuntaopin sekä matematiikan oppiaineiden sisältöalueissa sekä tavoitteissa. Talousosaamiseen ja kuluttajataitoihin liittyviä moninaisia tavoitteita voidaan kuitenkin toteuttaa eri tavoin myös muiden oppiaineiden sisällöissä, kuten äidinkieliessä ja kirjallisuudessa, ympäristöopissa ja terveystiedossa (TemaNord, 2010). Tarkastelen seuraavaksi, miten talouskasvatus ilmenee perusopetuksen

opetussuunnitelman laaja-alaisen osaamisen tavoitteissa sekä millaisia talousosaamisen sisältöjä liittyy yhteiskuntaopin, kotitalouden ja matematiikan oppiaineisiin.

4.1.1 Laaja-alaisen osaamisen tavoitteet

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 on määritellyt seitsemän tavoitetta laaja-alaiselle osaamiselle ja yksi näistä laaja-alaisen osaamisen tavoitteista on *Itsestä huolehtiminen ja arjen taidot* (L3) (Opetushallitus, 2014). Tämän laaja-alaisen osaamisen osa-alueen tavoitteena on tarjota oppilaille mahdollisuuksia oppia taitoja elämässä ja arjessa selviytymiseen ja kestävän elämäntavan omaksumiseen (Opetushallitus, 2014). Tavoitteena on ohjata oppilaita ottamaan vastuuta itsestään sekä muista ihmisistä ja ympäristöstään (Opetushallitus, 2014). Tähän laaja-alaisen osaamisen tavoitteeseen sisältyvät myös kuluttajataidot sekä talousosaaminen, joiden osalta “oppilaita opastetaan kehittämään kuluttajataitojaan sekä edellytyksiään omasta taloudesta huolehtimiseen ja talouden suunnitteluun” (Opetushallitus, 2014, 22). Oppilaat saavat myös ohjausta kuluttajana toimimiseen, mainonnan kriittiseen tarkasteluun sekä omien oikeuksien ja vastuiden tuntemiseen ja eettiseen käyttöön (Opetushallitus, 2014). Tavoitteena on myös kannustaa oppilaita kohtuullisuuteen, jakamiseen ja säästäväisyyteen sekä harjaannuttaa oppilaita kestävän elämäntavan mukaisiin valintoihin ja toimintatapoihin (Opetushallitus, 2014).

Vaikka talousosaaminen ja kuluttajataidot liittyvät selkeimmin laaja-alaisen osaamisen tavoitteeseen L3, talouskasvatuksen tavoitteilla on yhtymäkohtia myös laaja-alaisen osaamisen tavoitteisiin *Monilukutaidossa* (L4) sekä *Tieto- ja viestintäteknologisessä osaamisessa* (L5). Esimerkiksi Monilukutaidon laaja-alaisen osaamisen tavoitteissa vuosiluokilla 7–9 mainitaan nimenomaisesti kuluttaja- ja talousosaamisen kehittäminen sekä numeraalisen lukutaidon hyödyntäminen (Opetushallitus, 2014). Tavoite heijastelee kirjallisuudessa omaksuttua taloudellisen lukutaidon määritelmää, jossa taloudelliseen ymmärtämiseen yhdistyy myös laskutaito ja kyky käsitellä numeroita (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Myös tieto- ja viestintäteknologiset taidot on kirjallisuudessa nähty keskeisinä talousosaamisen kehittymiselle: digitalisoinnin katsotaan muuttaneen olennaisesti taloudellista toimintaympäristöämme, minkä seurauksena vaihtoehdot rahan käyttämiseen ja oman talouden hallitsemiseen ovat lisääntyneet ja kuluttaminen on yhä enemmän kytköksissä teknologiaan (Luukkanen & Raijas, 2012; Raijas & Uusitalo, 2012; TemaNord, 2010). Kyvykäs taloudenhallinta edellyttääkin taitavaa tieto- ja

viestintäteknologista osaamista sekä kykyä käsitellä kriittisesti eri medioita ja tietoteknisiä lähteitä, minkä vuoksi *Tieto- ja viestintäteknologisen osaamisen* laaja-alaiset tavoitteet liittyvät keskeisesti taloudellisen osaamisen kehittämiseen.

Monilukutaito ja *Tieto- ja viestintäteknologinen osaaminen* pyrkivät kehittämään erityisesti oppilaiden taloudelliseen tietämykseen liittyviä taloudellisen osaamisen taitoja. Laaja-alaisen osaamisen tavoitteet *Työelämätaidot ja yrittäjyys* (L6) sekä *Osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävä tulevaisuuden rakentaminen* (L7) puolestaan vastaavat tavoitteiltaan taloudellisen osaamisen taloudellisten asenteiden ja taloudellisen käyttäytymisen osa-alueita: niissä tavoitteena on ohjata oppilaita omaksumaan myönteinen asenne työelämää kohtaan, harjoittelemaan suunnitelmallisuutta ja arvioimaan oman toiminnan vaikutuksia ja riskejä sekä opetetaan oppilaita kantamaan vastuuta sekä omasta toiminnastaan että yhteisistä asioista (Opetushallitus, 2014).

4.1.2 Yhteiskuntaoppi

Kotitalouden ohella yhteiskuntaoppia voidaan pitää peruskoulussa keskeisimpänä oppiaineena talousasioiden opettamiseen. Yhteiskuntaoppi on vuosiluokilla 4–6 sekä 7–9 opetettava oppiaine, jonka tavoitteena on paitsi tukea oppilaiden kasvua aktiivisiksi, vastuuntuntoisiksi ja yritteliäiksi kansalaisiksi myös rohkaista oppilaita kehittymään taloudellisiksi toimijoiksi (Opetushallitus, 2014). Myös yhteiskuntaopin oppiaineessa talous- ja kuluttajaosaaminen on määritelty omaksi sisältöalueekseen. Sisältöalueessa *Taloudellinen toiminta* tavoitteiksi nimetään oppilaiden perehdyttäminen ammatteihin, talouden hoitoon ja vastuulliseen ja kestäväan kuluttamiseen arjen tilanteissa ja paikallisten toimijoiden kautta (Opetushallitus, 2014). Oppilaita ohjataan rahan käyttämiseen liittyvissä taidoissa sekä perustelemaan ja arvioimaan kulutusvalintojaan (Opetushallitus, 2014).

Taloukasvatuksen näkökulmasta yhteiskuntaopin vuosiluokille 4–6 asetetuista tavoitteista keskeisiä ovat rahankäytön ymmärtämiseen sekä taloudellisen arviointikyvyn kehittämiseen tähtäävät tavoitteet. Vuosiluokilla 7–9 yhteiskuntaopin talousosaamisen tavoitteet laajenevat koskemaan talouden perusteiden, kuten säästämisen, sijoittamisen ja kuluttamisen merkityksen hahmottamista paitsi yksilön oman elämän talouden hallinnassa myös laajemmin kansantaloudessa (Opetushallitus, 2014). Nämä tavoitteet lähenevät jo sitä taloudellisen osaamisen määritelmää, jossa taloudellisesti kyvykkäällä yksilöllä on paitsi tarvittavat tiedot ja taidot myös kyky

arvioida ja tehdä oman elämänsä kannalta sopivia taloudellisia päätöksiä. Yhteiskuntaopin opetuksen tavoitteet voidaan nähdä liittyvän kaikkiin kolmeen taloudellisen osaamisen osa-alueeseen: taloudelliseen tietämykseen, taloudellisiin asenteisiin sekä taloudelliseen käyttäytymiseen. Yhteiskuntaoppi laajeni vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelmassa alkamaan jo neljänneltä luokalta, minkä seurauksena myös talousopetuksen aseman voidaan nähdä vahvistuneen, sillä yhä nuoremmat oppilaat tulivat oppiaineen taloussisältöalueiden opetuksen piiriin (Raijas ym., 2020).

4.1.3 Kotitalous

Suomessa talouskasvatuksen juuret ovat säästäväisyyskasvatuksessa, josta tuli keskeinen osa kotitalousopetusta 1800-luvun lopulla (Korteesalmi & Autio, 2019). Myös nykyisessä vuonna 2016 käyttöön otetussa perusopetuksen opetussuunnitelmassa kotitalouden oppiaineessa talous- ja kuluttajaosaaminen on määritelty yhdeksi keskeisistä sisältöalueista (Opetushallitus, 2014). Kotitalous on taito- ja taideaineisiin luokiteltu oppiaine, joka alkaa vuosiluokalla 7 ja kuluttaja- ja talousosaamisen lisäksi sen keskeisiin sisältöalueisiin kuuluvat ruokaosaaminen ja ruokakulttuuri sekä asuminen ja yhdessä eläminen (Opetushallitus, 2014). Kotitalous-oppiaineen *Talous- ja kuluttajaosaamisen* sisältöalue ilmentää sekä talouskasvatuksen että kuluttajakasvatuksen tavoitteita. Kuluttajakasvatuksen näkökulmasta tavoitteena on ohjata oppilaita asioimaan sekä tuntemaan vastuitaan ja oikeuksiaan valintoja ja sopimuksia tekevinä kuluttajina sekä lisäksi kannustaa oppilaita pohtimaan vertaisryhmän ja median vaikutusta omiin kulutusvalintoihin (Opetushallitus, 2014, 439). Talouskasvatuksen tavoitteisiin liittyvänä voidaan puolestaan nähdä sisältöalueen tavoite harjaannuttaa oppilaat vastuulliseen päätöksentekoon ja ajankohtaisen tiedon hankintaan sekä tunnistamaan kotitalouksien rahankäyttöön liittyviä tilanteita ja ongelmia (Opetushallitus, 2014, 439). Näiden kotitalouden opetuksen tavoitteiden voidaan nähdä liittyvän erityisesti taloudellisten asenteiden ja taloudellisen käyttäytymisen kehittämiseen.

4.1.4 Matematiikka

Matemaattiset taidot nähdään taloudelliseen lukutaitoon ja sen myötä myös taloudelliseen osaamiseen liittyvänä keskeisenä osaamisalueena (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011; Lehtinen, 2012). Taloudellinen lukutaito edellyttää erityisesti sujuvaa lukujen käsittelemistä, arkielämän

päässäälaskutaitoa sekä prosenttilaskujen hallitsemista (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011; Rajas & Uusitalo, 2012). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa matematiikan oppiaineen yhtenä tavoitteena onkin kehittää laskutaidon sujuvuutta niin päässäälaskuissa kuin kirjallisissakin laskutoimituksissa (Opetushallitus, 2014). Vuosiluokilla 3–6 oppilaat tutustuvat yksinkertaisiin prosenttilaskuihin (Opetushallitus, 2014). Lusardi (2012) on tarkastellut laskutaidon vaikutusta taloudellisen osaamisen kehittymiselle ja hän painottaa erityisesti lapsille ja nuorille annettavan matemaattisen opetuksen merkitystä: hyvä laskutaito opitaan koulussa ja sillä on merkittävä vaikutus yksilön kykyyn tehdä jatkossa taloudellisia päätöksiä yhä haastavamaksi kehittyvässä taloudellisessa ympäristössä (Lusardi, 2012). Vuosiluokilla 7–9 matematiikan opetuksen tavoitteisiin kuuluukin innostaa oppilasta hyödyntämään matematiikkaa omassa elämässään: tavoitteena on, että oppilas osaa soveltaa matemaattista osaamistaan, kuten päässäälaskutaitoa ja prosenttilaskentaa, eri tilanteissa (Opetushallitus, 2014). Matematiikan oppiaineessa opetetaan erityisesti taloudellisen osaamisen tietämyksen osa-alueeseen liittyviä taitoja eikä siihen kuulu esimerkiksi asenteisiin liittyvää vastuullisuus pohdintaa tai erityistä taloudelliseen käyttäytymiseen kuuluvaa opetusta.

4.2 Talouskasvatus perusopetuksessa käytännössä

Selvitän seuraavaksi lyhyesti, miten talouskasvatusta perusopetuksessa käytännössä toteutetaan ja tarkastelen opettajia talouskasvattajina. Lopuksi käsitelen lyhyesti niitä kirjallisuudessa tunnistettuja talouskasvatukseen liittyviä haasteita, jotka voivat myös perusopetuksessa vaikuttaa talouskasvatuksen vaikuttavuuteen.

Talouskasvatuksen sisältöjä kuuluu perusopetuksen opetussuunnitelmassa useisiin eri oppiaineisiin, minkä vuoksi minkään tietyn aineen opettajat eivät ole niistä nimenomaisesti vastuussa. Vaikka tämä tuo oman haasteensa taloudellisen osaamisen opettamiseen, mahdollistaa se myös kouluille tilaisuuden yhdessä pohtia opettajakunnan kesken millaisiin opetuskokonaisuuksiin taloudelliseen osaamiseen liittyviä taitoja voisi sisällyttää. Esimerkiksi erilaiset teemaviikot tai monialaiset oppimiskokonaisuudet tarjoavat mahdollisuuden käsitellä talousaiheita koulussa laajempina kokonaisuuksina ja hyödyntää toiminnallisia menetelmiä niiden opetuksessa. Talous ja nuoret TAT:n tekemässä kyselyssä projektityöskentely nähtiinkin keskeisenä tapana opettaa taloudellista osaamista koulussa (Talous ja nuoret TAT, 2019).

Talouskasvatuksen projektityöskentelyyn tarjoavat mahdollisuuksia erityisesti yksityisen ja kolmannen sektorin tahot: ulkopuolisilla toimijoilla on keskeinen rooli koulussa tapahtuvaan

talouskasvatukseen osallistumisessa, ja nämä tahot mahdollistavat erityisesti koulun ulkopuolisten oppimisympäristöjen ja oppilaita aktivoivien, uudenlaisten opetusmenetelmien käyttämisen talouskasvatuksessa. Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) kirjoittavatkin erilaisten julkisen ja yksityisen sektorin toimijoiden täydentävän peruskoulussa annettavaa talouskasvatusta. Nämä tahot tarjoavat kouluille esimerkiksi pelillisiä tai muuten aktiivisia ja tavallisesta opetuksesta poikkeavia tapoja opettaa talousosaamista (Raijas ym., 2020). Suomessa merkittävä toimija kuluttaja- ja talouskasvatuksen saralla on Talous ja nuoret TAT, joka tarjoaa kunnille ja niiden kouluille mahdollisuutta osallistua ala- ja yläkoulun Yrityskylä-oppimiskokonaisuuteen. Oppimiskokonaisuudet muodostuvat kahdesta osasta: pelillisestä ja toiminnallisesta Yrityskylä-oppimisympäristöstä ja sitä edeltävästä oppituntien sarjasta, jonka aikana oppilaat tutustuvat koulussa opettajan johdolla Talous ja nuoret TAT:n tarjoamaan opetusmateriaaliin, joka valmistaa heitä tiedollisesti ja taidollisesti oppimisympäristövierailua varten (Kalmi, 2018a). Oppimisympäristössä oppilaat pääsevät käytännön toiminnan kautta harjoittelemaan koulussa oppimiaan tietoja ja taitoja. Talous ja nuoret TAT:n lisäksi merkittäviä kolmannen ja yksityisen sektorin toimijoita lasten ja nuorten talouskasvatuksen näkökulmasta ovat erilaiset kuluttaja- ja nuorisojärjestöt, Finanssialan keskusliitto, Vakuutus- ja rahoitusneuvonta sekä pankit ja vakuutusyhtiöt (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Nämä tahot myöntävät rahoitusta lasten ja nuorten talouskasvatukseen ja sen lisäksi ne tuottavat opetusmateriaaleja, tarjoavat koulutusta ja opetusta sekä lapsille että esimerkiksi opettajille, ja järjestävät erilaisia taloudellisen osaamisen kilpailuja ja projekteja (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011).

Se, missä määrin opettajat ja koulut hyödyntävät koulun ulkopuolisten tahojen tarjoamia materiaaleja, koulutusta ja projekteja riippuu opettajien omasta kiinnostuksesta ja tietämyksestä toimijoiden tarjoamia talouskasvatuksen mahdollisuuksia kohtaan. Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) ovatkin huomauttaneet, ettei lapsille ja nuorille suunnatun talouskasvatuksen toimijoiden kentällä ole tällä hetkellä selvyyttä työnjaosta tai yhteistä suunnitelmaa siitä, miten eri toimijoiden tulisi talouskasvatusta edistää. TOKATA-tutkimushankkeen loppuraportti niin ikään peräänkuuluttaa tiiviimpää yhteistyötä koulujen sekä niiden opettajien ja talouskasvatuksen kentän muiden toimijoiden välillä, jotta opettajat olisivat tietoisempia eri toimijoiden tarjoamista yhteistyömahdollisuuksista talouskasvatuksen saralla (Jokinen, 2012).

4.2.1 Opettajat talouskasvattajina

Suomessa opettajien vaikutus lasten ja nuorten taloudellisen osaamisen kehittymisessä on havaittu esimerkiksi nuorten talousosaamista selvittäneessä vuoden 2018 PISA-tutkimuksessa olevan muita OECD-maita merkittävämpi (Laine, Ahonen & Nissinen, 2020). Myös TOKATA-tutkimushankkeessa haastatellut nuoret pitivät opettajia ja koulun roolia tärkeänä taloudellisen osaamisen kehittämisessä (Luukkanen & Uusitalo, 2012). Talous ja nuoret TAT (2019) on tutkinut opettajien omia asenteita taloustaitojen opetukseen sekä selvittäneet näiden omia taloustaitoja. Opettajille tehdyn laajan kyselyn tulokset viittaavat siihen, että liki kaikki kyselyyn vastanneet opettajat pitävät talousasioiden opettamista peruskoulussa tärkeänä ja iso osa heistä myös ajattelee oman talousosaamisensa olevan riittävää aiheen opettamiseksi, mutta samaan aikaan enemmistö vastasi kyselyssä, ettei koulu tällä hetkellä tarjoa riittävästi opetusta talousosaamisessa (Talous ja nuoret TAT, 2019). Rajjaksen ja Uusitalon (2012) tekemässä tutkimuksessa opettajien haastatteluissa puolestaan nousi esille opettajien kokevan oman talouden hallinnan opettamisen olevan hankalaa. Kalmi, Maliranta ja Alanko (2019) ovat huomauttaneet, ettei ala-aseen luokanopettajien koulutukseen pääsääntöisesti kuulu talousopetusta ja myös yläluokilla opettavien yhteiskuntaopin aineenopettajien koulutuksessa taloustieteellinen sisältö on varsin vähäistä. Tätä samaa haastetta heijastelevat myös vastaukset TOKATA-tutkimushankkeen loppuraportissa: haastateltujen mukaan opettajan oma harrastuneisuus ja kiinnostus talousosaamiseen määrittävät liikaa sitä kuinka paljon ja minkä tasoista talouskasvatusta opettaja pystyy antamaan (Jokinen, 2012).

Suomessa opettajat ovat vastuussa opetussuunnitelman toteuttamisesta ja he voivat valita millaisia materiaaleja käyttävät opetuksen tukena opetussuunnitelmassa määriteltujen tavoitteiden saavuttamiseksi (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) painottavatkin, että opettajien oma mielenkiinto ja taidot vaikuttavat keskeisesti siihen, millaista oppimateriaalia nämä valitsevat käyttää talouskasvatuksessa ja tästä johtuen esimerkiksi opettajien vieraana kokemien sijoitusasioiden on havaittu jäävän vähäiselle huomiolle verrattuna muihin talouskasvatuksen sisältöihin. Kalmi kollegoineen (2019) on arvellut, että opettajien tukeutuminen talousaiheiden opetuksessa muita opetusaiheita enemmän valmiisiin opetusmateriaaleihin ja oppikirjoihin johtuu siitä, että he tuntevat olevansa taloustiedon opetuksessa oman mukavuusalueensa ulkopuolella. Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) ovat tarkastelleet talouskasvatuksen opetusmateriaaleja nuorten taloudellista osaamista selvittäneessä tutkimuksessaan. Heidän mukaansa opetusmateriaalit, erityisesti oppikirjat, kattavat talousosaamisen osa-aluei-

den useita teemoja vaihtelevasti ja materiaalit keskittyvät yleisluontoiseen ja teemoittaiseen perustietoon sen sijaan, että ne pyrkisivät antamaan lapsille ja nuorille kokonaisvaltaista kuvaa talouden hallinnasta (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Oppikirjat saattavat siis saada talouskasvatuksessa liian paljon painoarvoa opettajien nojautuessa niiden tarjoamaan materiaaliin talousaiheissa. Oppikirjapainotteisesti on kuitenkin vaikea toteuttaa sellaista käytännönläheistä opetusta, jota nuoret ovat tutkimuksissa toivoneet koulussa annettavalta talouskasvatukselta.

Opettajien rooli talouskasvattajina näyttäytyy keskeisenä ja opettajien asennoituminen talouden opettamista kohtaan on myönteinen, mutta samaan aikaan tutkimuksissa tunnistetaan opettajilta puuttuvan taloustieteellistä osaamista ja opettajien itse kokevan talousasioiden opettamisen haastavaksi. Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) näkevät perusopetuksessa tapahtuvan talouskasvatuksen kehittämisessä keskeistä olevan opettajien mielenkiinnon lisääminen talousopetusta kohtaan, kun taas esimerkiksi Kalmi kollegoineen (2019) peräänkuuluttaa taloustieteellisen tiedon opetuksen lisäämistä opettajankoulutukseen.

4.2.2 Talouskasvatuksen haasteet koulussa

Koulussa annettavaan talouskasvatukseen liittyy myös erilaisia kirjallisuudessa tunnistettuja haasteita. Nämä haasteet liittyvät pääasiallisesti talouskasvatuksen aiheiden sirpaloitumiseen perusopetuksessa sekä talouskasvatuksen oikea-aikaisuuteen. Lisäksi koulu jakaa vastuun oppilaiden talouskasvatuksesta paitsi muiden yhteiskunnallisten toimijoiden kanssa myös lasten ja nuorten vanhempien kanssa, joiden vaikutus lasten ja nuorten taloudellisiin asenteisiin ja käyttäytymiseen on nähty keskeisenä.

Vaikka talouskasvatuksen aiheiden on nähty olevan esillä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa kohtuullisen hyvin, nähdään talousasioiden käytännön opetuksessa tiettyjä puutteita (Kalmi, Maliranta & Alanko, 2019). Yksittäisiä monialaisia oppimiskokonaisuuksia lukuun ottamatta talouskasvatuksen sisällöt pirstaloituvat perusopetuksessa eri oppiaineissa käsiteltäviksi yksittäisiksi talouden teemoiksi ja taloudellisen toiminnan osa-alueiksi (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Vasta lukiossa nuorille tarjotaan opetussuunnitelman mukaisesti taloustiedon kurssi, jolla talousasioita käsitellään laajana ja yhtenäisenä kokonaisuutena (Kalmi ym., 2019). Kalmi kollegoineen (2019) kritisoikin peruskoulussa annettavaa talouskasvatusta siitä, ettei sillä tällä hetkellä ole yhteistä teoriaperustaa. Yhteisen teoriaperustan puuttuminen on heidän mukaansa johtanut siihen, ettei oppilaille välttämättä muodostu yksittäisiin oppiaineisiin jaotelluista taloustiedon palasista selkeää kokonaiskuvaa (Kalmi ym., 2019). Myös Talous ja

nuoret TAT:n tekemässä kyselyssä opettajille vastaukset toivat ilmi opettajien tunnistavan, että talouskasvatus vaatisi enemmän oppiainerajat ylittävää yhteistyötä (Talous ja nuoret TAT, 2019).

Nuorten ajatuksia talouskasvatuksesta on selvitetty osana TOKATA-tutkimushanketta, jossa pyrittiin kehittämään käytännön työkaluja nuorten taloudellisen osaamisen edistämiseen (Luukkanen & Uusitalo, 2012). Koulun osalta hankkeen haastatteluissa selvisi, että nuorten mielestä kouluopetuksessa painotetaan liian paljon kansantalouden toiminnan ymmärtämistä ja liian vähän oman talouden hallinnan taitoja (Luukkanen & Uusitalo, 2012). Opetusta pidettiin myös liian teoreettisena ja nuoret toivoisivat koulussa annettavan talouskasvatuksen olevan enemmän käytännönläheistä (Luukkanen & Uusitalo, 2012). Vaikka kansantalouden ymmärtämisen voidaan nähdä olevan tärkeä taloudellisen tietämyksen osa-alue, jää nuorilta tämän haastattelu-tutkimuksen tulosten perusteella puuttumaan henkilökohtaisen taloudenhoidon kannalta tärkeitä käytännön taitoja. Ahavan ja Palojoen (2004) tutkimuksessa nuoret kokivat kulutuksen näyttäytyvän perusopetuksen talouskasvatuksessa tuhlaavana ja vastuullisen talouskäyttäytymisen puolestaan tarkoittavan säästäväisyyttä.

Oikea-aikaisuus muodostaa toisen keskeisen haasteen perusopetuksessa annettavalle talouskasvatukselle. Talouskasvatuksen onnistumisen kannalta sen oikea-aikaisuutta ovat korostaneet esimerkiksi Hilgert, Hogarth ja Beverly (2003) sekä Willis (2008). Sekä Hilgertin ja kollegoiden (2003) että Willisin (2008) mukaan vaikuttavan talouskasvatuksen tulisi ajoittua hetkeen, jolloin siinä annettavat tiedot ja taidot ovat opetuksen vastaanottajalle välittömästi ajankohtaisia ja sovellettavissa käytäntöön. Perusopetuksessa tällaisen oikea-aikaisuuden tavoittaminen on haastavaa, sillä talouskasvatuksen piirissä opeteltavat asiat eivät useinkaan ole vielä relevantteja lasten ja nuorten elämässä, vaan ne tulevat olemaan heille ajankohtaisia vasta tulevaisuudessa (Peura-Kapanen & Lehtinen, 2011). Myös Kalmi (2018a) on huomauttanut, että peruskouluikäisten lasten ja nuorten talouskasvatukseen tuo haasteita se, ettei heidän vielä tarvitse tehdä itsenäisiä taloudellisia päätöksiä. TOKATA-tutkimushankkeessa haastatellut nuoret toivat myös itse ilmi sen, että koulussa opetellut taloustiedon asiat unohtuvat usein nopeasti, jos niitä ei pääse käyttämään lähitulevaisuudessa (Luukkanen & Uusitalo, 2012). Peura-Kapanen ja Lehtinen (2011) ovatkin korostaneet, että talouden hallinnan kokonaiskuvan hahmottamiseksi talousasioiden opetuksen ajoitus tulisi olla suunniteltu niin, että opetettavat talouden asiat kytkeytyisivät havainnollisella tavalla lapsen ja nuoren sen hetkiseen elämään. Koulun tarjoamat toimintamahdollisuudet eivät tavallisesti mahdollista taloudellisen toiminnan käytän-

nön harjoittelua pienimuotoista kahvilatoimintaa enempää. Onkin lopulta pitkälti lapsen ja nuoren vanhemmista ja kodista riippuvaista, missä määrin tämän on mahdollista harjoitella taloudellisten asioiden hoitamista ja soveltaa koulussa oppimaansa taloustietoa käytännössä. Tähän vaikuttaa esimerkiksi se, onko lapsella käytössään esimerkiksi pankkitili tai saako tämä vanhemmiltaan rahaa ostosten tekemiseen tai säästämiseen.

Opetukseen ja kouluun toimintaympäristönä liittyvien haasteiden lisäksi lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen ja sen kehittymiseen vaikuttaa heidän sosioekonominen taustansa. Vaikka Suomessa koulun merkitys lasten ja nuorten taloudelliselle osaamiselle on esimerkiksi vuoden 2018 PISA-tutkimuksen tuloksia käsitelleessä raportissa (Laine ym., 2020) todettu selvästi kotia suuremmaksi, on vanhemmilla keskeinen rooli lasten ja nuorten talouskasvatuksessa: koulusta saadun taloustiedon jälkeen nuorten talousosaamista eniten selittävät tekijät olivat heidän sosioekonominen taustansa sekä vanhempien ammattiasema (Laine ym., 2020). Lussardi, Mitchell ja Curto (2010) toteavat tutkimuksessaan erityisesti vanhempien koulutuksella sekä näiden sijoitus- ja säästämiskäyttäytymisellä olevan suora vaikutus lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen. Myös nuoret itse näkevät vanhempien roolin talouskasvatuksessa ratkaisevana ja he kertoivat seuraavansa erityisesti vanhempiensa talouskäyttäytymistä: rahan käyttöä, laskujen maksamista ja tuhlaavaisuutta (Luukkanen & Uusitalo, 2012). Vanhemmilla onkin tutkimuksissa havaittu olevan keskeinen rooli erityisesti lasten ja nuorten taloudellisten asenteiden kehittämisessä (esim. Van Campenhout, 2015). Taloudellisten asenteiden on havaittu vaikuttavan jopa taloudellista tietämystä enemmän taloudelliseen käyttäytymiseen (Kalmi & Ruuskanen, 2016). Kirjallisuudessa on kuitenkin esitetty, että koulussa annettava talouskasvatus on erityisen merkityksellistä juuri niiden lasten ja nuorten kohdalla, joiden vanhemmilla tai huoltajilla ei ole mahdollisuutta tai resursseja antaa taloudellisia neuvoja ja opastusta (Jokinen, 2012).

5 Talouskasvatuksen vaikutukset

Tässä luvussa käsittelen toista tutkimuskysymystäni ja pyrin selvittämään, millaisia vaikutuksia talouskasvatuksella on tutkimuksissa havaittu olevan talousosaamiseen. Olen tutkielman luvussa 3 käsitellyt talouskasvatuksen keskeisiä käsitteitä ja tarkastellut taloudellisen osaamisen jaottelua taloudelliseen tietämykseen, käyttäytymiseen ja asenteisiin. Tässä luvussa tarkastelen sitä, miten talouskasvatus tutkimusten mukaan vaikuttaa taloudelliseen osaamiseen näillä kolmella osa-alueella. Keskityn tutkimuksiin, joissa on selvitetty talouskasvatuksen vaikutuksia peruskouluikäisten lasten ja nuorten talousosaamiseen. Suomessa tutkimusta aiheesta on tehty niukalti ja olen pyrkinyt valitsemaan tässä tutkielmassa käsiteltäviksi keskeiset Suomessa tehdyt tutkimukset. Olen pyrkinyt valitsemaan kansainvälisestä kirjallisuudesta tutkimuksia, joissa talouskasvatuksen vaikutusta lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen olisi tutkittu samankaltaisia talouskasvatuksen interventioita tarkastellen kuin valitsemisani suomalaisissa tutkimuksissa.

5.1 Suomalaisia tutkimuksia talouskasvatuksen vaikutuksista

Suomessa astui voimaan uudistettu perusopetuksen opetussuunnitelma vuonna 2016, minkä vuoksi ne lapset ja nuoret, jotka ovat olleet tutkimuskohteina tässä tutkielmassa käsiteltävissä suomalaisissa lasten ja nuorten taloudellista osaamista mittaavissa vuosina 2018–2020 julkaistuissa tutkimuksissa ovat lähtökohtaisesti opiskelleet aiemman, vuonna 2004 voimaan tulleen, opetussuunnitelman mukaisesti. Myös vuoden 2018 PISA-tutkimukseen osallistuneet suomalaisnuoret ovat opiskelleet vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman mukaisesti (Laine ym., 2020). Olen aiemmin tässä tutkielmassa tarkastellut talouskasvatusta nykyisen vuoden 2016 voimaan tulleen vuoden opetussuunnitelman puitteissa. Myös vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa yhteiskuntaopin ja kotitalouden oppiaineisiin on kuulunut talousaiheiden opetusta (Opetushallitus, 2004). Merkittävä muutos vuoden 2014 opetussuunnitelmassa verrattuna vuoden 2004 opetussuunnitelmaan on kuitenkin yhteiskuntaopin ja sen myötä oppiaineen keskeisten taloussisältöjen opetuksen aikaistuminen alkavaksi jo neljänneltä vuosiluokalta (Opetushallitus, 2014). Aiemmin yhteiskuntaopin opetus alkoi vasta 7. vuosiluokalla (Opetushallitus, 2004).

Suomessa tutkimusta talouskasvatuksen vaikutuksista lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen on tehty kohtuullisen vähän. Perusopetuksen opetussuunnitelman piirissä tapahtuvan ta-

louskasvatuksen vaikutusten arvioimisesta tekee vaikeaa tai liki mahdotonta se, että samaa kansallista opetussuunnitelmaa noudatetaan peruskouluissa läpi Suomen. Suomesta ei siis ole mahdollista löytää tutkimusta varten saman ikäryhmän tai samalla vuosiluokalla opiskelevaa ole kontrolliryhmää, joka ei olisi saanut lainkaan talouskasvatusta. Tämän vuoksi talouskasvatuksen vaikuttavuutta tarkastelevat tutkimukset hyödyntävät usein erilaisia talouskasvatuksen interventioita tai talouskasvatuksen ohjelmia, selvittääkseen millaisia vaikutuksia talouskasvatuksella on. Tällaisissa tutkimuksissa mahdollisena kontrolliryhmänä toimii niiden oppilaiden joukko, jotka ovat saaneet talouskasvatusta vain perusopetuksen piirissä ja tutkimukset pyrkivät selvittämään millä tavalla niiden oppilaiden, jotka osallistuvat talouskasvatuksen erilliseen ohjelmaan tai interventioon, oppimistulokset kehittyvät taloudellisessa tietämyksessä, asenteissa ja käyttäytymisessä.

Suomessa erityisesti Panu Kalmi on tutkinut talouskasvatuksellisten interventioiden vaikutuksia ala- ja yläasteikäisten oppilaiden taloudelliseen osaamiseen. Vuoden 2018 tutkimuksessaan Kalmi selvitti 902 alakouluikäisen lapsen taloudellisen tietämyksen lisääntymistä, muutoksia heidän taloudellisessa käyttäytymisessään sekä muutoksia heidän taloudellisissa asenteissaan Yrityskylä-oppimiskokonaisuuden seurauksena (2018a). Yrityskylä-oppimiskokonaisuutta on käsitelty aiemmin tässä tutkielmassa lyhyesti. Tutkimuksessa taloudellista tietämystä mitattiin ennen ja jälkeen Yrityskylä-oppimiskokonaisuutta kyselyllä, jolla selvitettiin muun muassa oppilaiden tietoja taloudellisista käsitteistä (Kalmi, 2018a). Taloudellista käyttäytymistä mitattiin selvittämällä oppilaiden säästämiskäyttäytymistä ennen oppimiskokonaisuutta sekä sen jälkeen (Kalmi, 2018a). Muutoksia taloudellisissa asenteissa mitattiin kyselyllä selvittämällä, oliko Yrityskylä-oppimiskokonaisuus lisännyt oppilaan kiinnostusta talousasioita kohtaan, oliko hänen kiinnostuksensa rahan säästämiseen lisääntynyt sekä olivatko hänen asenteensa kuluttamiseen muuttuneet (Kalmi, 2018a). Tutkimuksen tuloksista selviää, että oppilaiden taloudellinen tietämys parani merkittävästi oppimiskokonaisuuden seurauksena (Kalmi, 2018a). Myös heidän asenteensa taloudellisia asioita kohtaan voidaan nähdä parantuneen: 85 % tutkimukseen osallistuneista oppilaista vastasi kiinnostuksensa talousasioita kohtaan kohonneen merkittävästi oppimiskokonaisuuden jälkeen ja 75 % arvioi myös kiinnostuksensa säästämistä kohtaan lisääntyneen (Kalmi, 2018a). Vaikka tutkimuksen tuloksista ilmenee, että oppimiskokonaisuuteen osallistuminen paransi merkittävästi oppilaiden taloudellista tietämystä ja vaikutti myönteisesti myös heidän taloudellisiin asenteisiinsa, oppimiskokonaisuuteen osallistumisella ei kuitenkaan Kalmin (2018a) tutkimuksessa ollut vaikutusta oppilaiden säästämiskäyttäytymiseen.

Vaikka Kalmin (2018a) tutkimuksen vahvuus on sen kohtuullisen suuri otos ala-asteikäisistä oppilaista viiden eri paikkakunnan alueelta, sen heikkoutena voidaan pitää kontrolliryhmän puuttumista. Kalmi on kuitenkin tehnyt samankaltaisen tutkimuksen yläasteikäisten nuorten oppimistuloksista ja tähän niin ikään vuonna 2018 julkaistuun tutkimukseen sisältyi myös kontrolliryhmä (Kalmi, 2018b). Kalmi tutki lukuvuosina 2014–2015 sekä 2015–2016 pelillisen Oma Onni-verkko-oppimisympäristön vaikutuksia yläasteikäisten oppilaiden taloudelliseen osaamiseen. Oma Onni on peleistä, videoista ja muusta verkkomateriaalista koostuva oppimisympäristö, jonka materiaalien kehittämiseen osallistuvat myös ammattikoulussa opiskelevat merkonomi- ja datanomiopiskelijat (Kalmi, 2018b). Tutkimuksen laajaan otokseen kuului molempina tutkimusvuosina yli 1500 yläasteikäistä nuorta ja tutkimuksessa mitattiin heidän taloudellista tietämystään sekä taloudellista käyttäytymistään samankaltaisilla mittareilla kuin aiemmin esitellyssä ala-asteikäisiin oppilaisiin keskittyneessä Kalmin (2018a) tutkimuksessa (Kalmi, 2018b). Tutkimuksessa selvisi, että niiden oppilaiden, jotka osallistuivat Oma Onni-verkko-oppimisympäristön talouskasvatuksen ohjelmaan, taloudellinen tietämys parani merkittävästi verrattuna kontrolliryhmään (Kalmi, 2018b). Kontrolliryhmän ja interventioon osallistuneiden oppilaiden taloudellisessa käyttäytymisessä ei kuitenkaan havaittu tutkimuksessa merkittävää eroa (Kalmi, 2018b). Kalmin (2018b) mukaan tutkimus vahvistaa käsitystä siitä, että, vastoin joitakin kirjallisuudessa omaksuttuja pessimistisiä käsityksiä, talouden hallintaa on mahdollista opettaa ja että sen avulla voidaan vaikuttaa oppilaiden taloudellisen tietämyksen kehittymiseen. Tutkimuksen tulosten perusteella jää kuitenkin edelleen epäselväksi se, missä määrin talouskasvatuksella voidaan vaikuttaa oppilaiden taloudelliseen käyttäytymiseen (Kalmi, 2018b). Kontrolliryhmän lisäksi tutkimuksen tulosten luotettavuutta parantaa se, että Kalmi toisti saman tutkimuksen perättäisinä lukuvuosina saman alueen 9. luokkalaisille oppilaille: molemmilla tutkimuskerroilla tulokset olivat yhtenäisiä ja osoittivat taloudellisen tietämyksen merkittävää paranemista ja vähäisiä tai ristiriitaisia muutoksia taloudellisessa käyttäytymisessä talouskasvatuksen ohjelmaan osallistumisen seurauksena (Kalmi, 2018b).

Kalmi on myös yhdessä Rahkon kanssa tutkinut kolmen eri pelillisen talouskasvatuksen ohjelman vaikutuksia yläasteikäisten oppilaiden taloudelliseen osaamiseen (Kalmi & Rahko, 2020). Kontrolliryhmän sisältäneeseen tutkimukseen osallistui 640 oppilasta ja siinä tarkastellut talouskasvatuksen ohjelmat olivat Yrityskylä Yläkoulu, Oma Onni sekä Money Flow Challenge (Kalmi & Rahko, 2020). Myös tässä tutkimuksessa oppilaat arvioivat omaa säästämiskäyttäytymistään ennen ja jälkeen talouskasvatuksen ohjelmaan osallistumista ja tulokset olivat edel-

listen tutkimusten kanssa samansuuntaisia: kontrolliryhmän ja ohjelmiin osallistuneiden nuorten taloudellisen käyttäytymisen välillä ei havaittu eroa (Kalmi & Rahko, 2020). Talouskasvatuksen ohjelmiin osaa ottaneiden nuorten taloudellinen tietämys kuitenkin kasvoi merkittävästi verrattuna kontrolliryhmään ja talouskasvatuksen vaikutus tietämykseen havaittiin olevan suurempi, mikäli oppilas osallistui useampaan kuin yhteen pelilliseen interventioon (Kalmi & Rahko, 2020).

5.2 Kansainvälisiä tutkimuksia talouskasvatuksen vaikutuksista

Suomalaisten nuorten taloudellisesta osaamisesta saatiin vertailevaa tietoa Suomen osallistuttua vuonna 2018 ensimmäistä kertaa PISA-tutkimusohjelman talousosaamista mittaavaan osioon (Laine ym., 2020). PISA-tutkimusohjelma (Programme for International Student Assessment) on OECD-järjestön jäsenmaiden yhteinen koulutuksen tilasta ja tuloksista vertailtavaa tietoa tuottava tutkimusohjelma. PISA-tutkimuksessa talousosaamisen tehtävät *“mittaavat 15-vuotiaiden osaamista heille ajankohtaisissa, lähinnä arkielämän rahankäyttöön liittyvissä asioissa sekä tarkastelevat heidän valmiuksiaan toimia tulevaisuudessa vastaan tulevissa talouskysymyksissä”* (Laine ym., 2020, 9). PISA-tutkimuksessa taloudellisen osaamisen mitattavat osa-alueet on jaoteltu a) sisältöön, b) prosesseihin ja c) kontekstiin (Laine ym., 2020). Sisällöllä tarkoitetaan keskeisten talousasioiden ymmärtämistä ja tietoa niistä. Prosesseihin taas kuuluvat taloustiedon tunnistamiseen, arviointiin ja käytännön soveltamiseen liittyvät taidot (Laine ym., 2020). Kontekstiin taas liitettiin kyvyt toimia eri konteksteissa taloudellisesti kyvykkäällä tavalla esimerkiksi hankkimalla kesätöitä, budjetoimalla tai avaamalla pankkitilin (Laine ym., 2020). PISA-tutkimuksessa arvioitiin myös nuorten asenteita talousasioita kohtaan sekä kuluttamis- ja säästämiskäyttäytymistä (Laine ym., 2020).

Vuoden 2018 PISA-tutkimuksessa suomalaisten nuorten talousosaaminen oli toiseksi parasta tutkimukseen osallistuneista vertailumaista (Laine ym., 2020). Suomalaisia paremmin talousosaamista mittaavassa osiossa menestyivät ainoastaan kanadalaiset nuoret (Laine ym., 2020). PISA-tutkimuksen talousosaamisen osuuteen liittyi myös taustakysely, jolla selvitettiin muun muassa sitä mistä nuoret saavat taloudelliseen osaamiseen tarvittavaa tietoa (Laine ym., 2020). Suomi erottuu muista tutkimukseen osallistuneista maista erityisesti opettajilta saadun taloustiedon vaikutuksissa oppilaan taloudelliseen osaamiseen: ne oppilaat, jotka ilmoittivat tutkimuksessa saaneensa taloustietoa opettajilta, saivat merkittävästi korkeampia pisteitä talousosaamisessa kuin ne oppilaat, jotka eivät ilmaisseet kyselyssä saaneensa tietoa opettajilta (Laine

ym., 2020). Merkittävää on, että kaikissa muissa tutkimukseen osallistuneissa OECD-maissa opettajilta saadulla tiedolla oli negatiivinen yhteys oppilaan taloudelliseen osaamiseen (Laine ym., 2020). Oppilaiden talousosaamista selittävästä tekijöistä merkittävin oli suomalaisten nuorten keskuudessa koulusta saatu tieto taloustermeistä (Laine ym., 2020). PISA-tutkimuksen tuloksia käsitelleen raportin mukaan opettajat ovat keskeinen tiedonlähde nuorille talousasioissa ja että talousosaamisen opetuksella perusopetuksessa on erittäin voimakas yhteys oppilaan taloudelliseen osaamiseen (Laine ym., 2020). Raportissa esiteltyjen talousosaamisen oppimistulosten perusteella talousaiheiden integroiminen useaan eri oppiaineeseen näyttää perusopetuksessa onnistuneen.

Panu Kalmin talouskasvatuksen vaikutuksia tarkastelleiden tutkimusten kaltaisia selvityksiä talouskasvatuksen interventioiden vaikutuksesta lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen on kansainvälisesti tehty selvästi Suomea runsaammin. Batty, Collins ja Odders-White (2014) tutkivat viiden oppitunnin talouskasvatuksen kokonaisuuden vaikutusta 4. ja 5. luokan oppilaiden taloudelliseen osaamiseen. Tutkimuksessa taloudellinen osaaminen oli jaoteltu taloudelliseen tietämyksen, taloudellisiin asenteisiin ja taloudelliseen käyttäytymiseen (Batty ym., 2014). Oppilaiden taloudellista osaamista mitattiin uudelleen noin vuosi talouskasvatuksen oppituntien jälkeen ja havaittiin, että opetuksella oli ollut ainakin siihen saakka pysyviä vaikutuksia heidän osaamiseensa (Batty ym., 2014). Battyn kollegoineen tekemässä tutkimuksessa (2014) havaittiin, että talouskasvatuksen oppitunneille osallistumisella oli paitsi merkittävä vaikutus oppilaiden taloudellisen tietämyksen kehittymiseen, myös pieni mutta positiivinen vaikutus näiden taloudelliseen käyttäytymiseen. Myös oppilaiden asenteet oman talouden hallitsemista ja säästämistä kohtaan muuttuivat myönteisemmiksi.

Samankaltaisia tuloksia saivat myös Go, Varcoe, Eng, Pho ja Choi (2012) selvittäessään talouskasvatuksen ohjelman vaikutuksia 400 4. ja 5. luokan oppilaan taloudelliseen tietämykseen, asenteisiin ja käyttäytymiseen. Myös tässä tutkimuksessa oppilaat saivat viiden oppitunnin verran talouskasvatusta aiheista, kuten rahan käyttäminen, säästäminen ja taloudellisten päätösten tekeminen (Go ym., 2012). Oppitunteihin sisältyi tavanomaisen luokkahuoneopetuksen lisäksi toiminnallista, käytännöllistä ja interaktiivista oppimista ja opetukseen osallistuivat myös koululla vierailevat talouden asiantuntijat (Go ym., 2012). Talouskasvatuksen oppitunneilla osallistuneiden oppilaiden taloudellista osaamista verrattiin niihin oppilaisiin, jotka eivät osallistuneet ohjelman mukaisille talouskasvatuksen oppitunneille (Go ym., 2012). Talouskasvatukseen osallistuneiden oppilaiden taloudellinen tietämys kehittyi tutkimuksessa merkittävästi kontrol-

liryhmän oppilaisiin verrattuna (Go ym., 2012). Oppilaiden käyttäytymisen muutoksia tarkasteltiin itsearviointikyselyssä, jossa selvitettiin muun muassa ovatko he käyttäneet vähemmän rahaa ja pyrkineet säästämään varojaan (Go ym., 2012). Kaikilla tutkimuksessa arvioiduilla käyttäytymisen osa-alueilla talouskasvatukseen osallistuneet oppilaat raportoivat enemmän hyvänä pidettyä taloudellista käyttäytymistä (Go ym., 2012). Talouskasvatuksen vaikutus oli kuitenkin tutkimuksessa selvästi pienempi taloudelliseen käyttäytymiseen verrattuna taloudelliseen tietämykseen (Go ym., 2012).

Se, missä määrin talouskasvatus onnistuu vaikuttamaan lasten ja nuorten taloudelliseen käyttäytymiseen on ollut talouskasvatusta tutkineessa kirjallisuudessa epäselvää ja tutkijoiden mielipiteitä ja tutkimustuloksia jakanut aihe. Vaikka yllä käsitellyissä tutkimuksissa talouskasvatuksen interventioilla oli jonkin verran myönteistä vaikutusta myös oppilaiden pääasiallisesti säästämiskäyttäytymisenä arvioituun taloudelliseen käyttäytymiseen, monissa muissa vastaavissa tutkimuksissa talouskasvatuksella ei ole havaittu olevan vaikutusta oppilaiden taloudelliseen käyttäytymiseen (Amagir ym., 2018). Johtopäätösten tekemistä tutkimustuloksista vaikeuttaa erityisesti niiden tutkimusten otoskoon aiheuttamat rajoitukset, mutta talouskasvatuksen vaikutuksista on tehty myös joitakin systemaattisia kirjallisuuskatsauksia ja meta-analyyssejä, joista esittelen seuraavaksi kaksi.

Amagir, Groot, Maassen van den Brink ja Wilschut (2018) ovat tehneet systemaattisen kirjallisuuskatsauksen koulussa annettavan talouskasvatuksen vaikutuksista. Heidän mukaansa tutkimusten tulokset osoittavat, että koulussa tapahtuva talouskasvatus vaikuttaa myönteisesti oppilaiden taloudelliseen tietämykseen sekä heidän taloudellisiin asenteisiinsa (Amagir ym., 2018). Joidenkin kirjallisuuskatsaukseen sisällytettyjen tutkimusten perusteella talouskasvatuksella on jonkin verran myönteisiä vaikutuksia myös oppilaiden taloudelliseen käyttäytymiseen, mutta Amagir (2018) kollegoineen huomauttaa, etteivät tutkimukset pääasiallisesti mittaa oppilaiden tosiasiallista käyttäytymistä, vaan metodologisesti käyttäytymistä tarkastellaan itsearviointikyselyiden avulla. Tämän vuoksi taloudellista käyttäytymistä koskeviin tutkimustuloksiin tulisi suhtautua tietyllä varovaisuudella. Systemaattinen kirjallisuuskatsaus kuitenkin osoittaa, että parhaita oppimistuloksia tuottaa talouskasvatus, jossa oppiminen on toiminnallista ja jonka pedagogiikka perustuu ”tekemällä oppimiseen” (Amagir ym., 2018). Amagirin kollegoineen (2018) tekemät löydökset vahvistavat jo aiemmin tässä tutkielmassa esiin tulleita käsityksiä siitä, että talouskasvatuksen painopisteiden tulisi taloustiedon ja -taitojen lisäämisen sijaan olla enemmän näiden taitojen käyttämisen harjoittamisessa ja talousasioiden opetuksen ajallisessa yhteensovittamisessa lasten ja nuorten arkielämään.

Kaiserin ja Menkhoffin (2019) meta-analyysi 37 koulussa annetun talouskasvatuksen vaikutuksia tarkastelleesta tutkimuksesta osoittaa, että talouskasvatuksella on merkittävä ja jopa voimakas vaikutus oppilaiden taloudelliseen tietämykseen. Meta-analyysissä tarkasteltuihin tutkimuksiin kuuluivat myös tässä tutkielmassa aiemmin esiteltyt Gon kollegoineen (2012) tekemä tutkimus sekä Battyn kollegoineen (2014) tekemä tutkimus. Kaiserin ja Menkhoffin meta-analyysi (2019) tarkasteli myös yksittäisissä tutkimuksissa talouskasvatuksen epäselväksi jääneitä vaikutuksia taloudelliseen käyttäytymiseen. Vaikka yksittäisissä ja otokseltaan suhteellisen pienissä tutkimuksissa muutokset taloudellisessa käyttäytymisessä jäävät niin pieniksi, ettei niillä vaikuta olevan tilastollista merkitystä, meta-analyysissä talouskasvatuksen myönteinen vaikutus taloudelliseen käyttäytymiseen on havaittavissa (Kaiser & Menkhoff, 2019). Talouskasvatuksen vaikutus oppilaiden taloudelliseen tietämykseen on kuitenkin merkittävästi suurempi kuin sen vaikutus näiden taloudelliseen käyttäytymiseen. Kaiser ja Menkhoff (2019) eivät tarkastelleet meta-analyysissään taloudellista asennetta, vaan keskittyivät taloudelliseen tietämykseen ja taloudelliseen käyttäytymiseen.

6 Johtopäätökset ja pohdinta

Tutkielmani tavoitteena oli muodostaa yleisluontoinen kuva siitä, mitä perusopetuksen kontekstissa tapahtuva talouskasvatus Suomessa on ja millaisia vaikutuksia sillä on lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen. Olen pyrkinyt tähän selvittämällä aluksi, millaisista osa-alueista talouskasvatuksen tavoitteleva taloudellinen osaaminen koostuu sekä tarkastelemalla perusopetuksen opetussuunnitelmasta löytyviä talouskasvatuksen sisältöjä. Selvitin myös, millaisena talouskasvatus näyttäytyy perusopetuksessa käytännössä, tarkastelin lyhyesti opettajia talouskasvattajina ja käsittelin kirjallisuudessa tunnistettuja talouskasvatuksen haasteita koulussa. Viidennessä luvussa kävin läpi Suomessa ja kansainvälisesti tehtyjä tutkimuksia perusopetuksen kontekstissa annetun talouskasvatuksen vaikutuksista lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen. Tarkastelen seuraavaksi, millaisia johtopäätöksiä tutkielmassa käsitellystä kirjallisuudesta voidaan tehdä sekä millaista pohdintaa se herättää lasten ja nuorten talouskasvatuksesta.

Perusopetuksen opetussuunnitelmassa sekä käytännön opetuksessa peruskoulussa talouskasvatus näyttäytyy luonteeltaan monialaisena ja siihen sisältyy niin taloudelliseen tietämykseen, taloudellisiin asenteisiin kuin taloudelliseen käyttäytymiseen liittyviä opetussisältöjä. Keskeisinä talouskasvatuksen sisältöinä yhteiskuntaopissa ovat oman taloudenhallinnan periaatteet, työnteke sekä yksilö talouden toimijana. Matematiikassa harjoitellaan oman taloudenhoidon ymmärtämiseen ja hallintaan tarvittavia laskutaitoja. Kotitalouden oppiaineessa oppilaat harjaannutetaan pohtimaan rahankäyttöä ja kulutuksen suunnittelua. Tämän perusopetuksen opetussuunnitelman ilmentämän monialaisuuden riski piilee kuitenkin siinä, että talousasioiden opetuksen jakaantuessa useaan eri oppiaineeseen, ja täten usein myös eri opettajien kesken, joitakin keskeisiä talousasioita voi jäädä opettamatta eivätkä sirpaleiset talousaiheet muodosta oppilaille kokonaiskäsitystä taloudenhallinnasta. Vastoin tätä kritiikkiä, Laineen kollegoineen (2020) koorama raportti vuoden 2018 PISA-tutkimuksen tuloksista toteaa talouskasvatuksen sisältöjen olevan tutkimuksen erinomaisten tulosten perusteella onnistuneesti integroituja oppiaineiden opetukseen. Hyvistä PISA-tuloksista huolimatta koulu ei nuorille suunnattujen haastattelututkimusten mukaan onnistu vielä riittävästi tarjoamaan oppilaille mahdollisuuksia harjoitella taloustaitoja käytännössä eikä sen opetus ole aina oikea-aikaista suhteessa lasten ja nuorten arkielämän taloustodellisuuteen.

Koulussa annettavaa talouskasvatusta täydentävät merkittäväällä tavalla yksityisten ja kolmannen sektorin toimijoiden tarjoamat materiaalipankit sekä talouskasvatuksen ohjelmat, joista pe-

ruskoulun kannalta ehkä keskeisimpänä näyttäytyvät Talous ja nuoret TAT:n lanseeraamat Yrityskylä-oppimiskokonaisuudet ylä- ja alakouluikäisille oppilaille. Yrityskylä-oppimiskokonaisuuksilla on tutkimuksissa todettu olevan merkittävä vaikutus niihin osallistuneiden oppilaiden taloudelliseen tietämyksen kehittymiseen ja taloudellisiin asenteisiin (Kalmi & Rahko, 2020; Kalmi, 2018a; Kalmi, 2018b). Näiden toiminnallisten ja käytännönläheisten oppimiskokonaisuuksien tuottamat myönteiset oppimistulokset sekä Amagirin kollegoineen (2018) tekemät havainnot talouskasvatuksen vaikuttavuuden tekijöistä viittaavat siihen, että myös kouluissa annettava talouskasvatus voisi hyötyä enemmän oppilaita aktivoivista opetusmenetelmistä.

Kaiser ja Menkhoff (2019) ovat painottaneet meta-analyysissään, että koulussa annettavaan talouskasvatukseen panostaminen näyttää tutkimusten valossa selvästi johtavan oppilaiden taloudellisen osaamisen kehittymiseen erityisesti taloudellisen tietämyksen osa-alueella. Myös muista tutkielmassa esittelemistäni suomalaisista ja kansainvälisistä tutkimuksista käy ilmi, että oppilaiden saama talouskasvatus on selkeästi yhteydessä näiden taloudellisen osaamisen kehittymiseen. Tietämys taloudellisista asioista vaikuttaa tutkimusten mukaan lisäävän myös oppilaiden myönteisiä asenteita talousasioita ja taloudenhoitoa kohtaan. Myös vuoden 2018 PISA-tutkimusten jälkeinen raportti indikoi, että juuri perusopetuksessa annettavalla talouskasvatuksella on Suomessa muihin tutkimukseen osallistuneisiin maihin verrattuna merkittävä vaikutus oppilaiden taloudellisen osaamisen kehittymiseen (Laine ym., 2020). PISA-tutkimuksessa suomalaisten nuorten taloudellinen osaaminen osoittautui olevan erittäin korkeatasoista verrattuna suurimpaan osaan muista tutkimukseen osallistuneisiin maista (Laine ym., 2020). On mielenkiintoista nähdä, miten suomalaisten nuorten taloudellinen osaaminen kehittyy tulevissa talousosaamista mittaavissa PISA-tutkimuksissa yhteiskuntaopin ja sen myötä talousaiheiden opetuksen aikaistuttua nykyisessä opetussuunnitelmassa alkavaksi jo neljänneltä luokalta.

Laineen kollegoineen kokoama raportti (2020) vuoden 2018 PISA-tuloksista viittaa siihen, että sosioekonomisen taustan ja vanhempien vaikutus nuorten taloudelliseen osaamiseen on voimakas ja aiemmin olen tutkielmassani käsitellyt lyhyesti sitä, että vanhemmat vaikuttavat erityisesti lasten ja nuorten taloudellisiin asenteisiin. Taloudellisten asenteiden on puolestaan esimerkiksi Kalmin ja Ruuskasen (2016) mukaan havaittu vaikuttavan jopa taloudellista tietämystä enemmän taloudelliseen käyttäytymiseen. Tämä herättää pohtimaan tulisiko perusopetuksessa annettavan talouskasvatuksen keskittyä nykyistä enemmän vaikuttamaan lasten ja nuorten taloudellisiin asenteisiin. Tälläkin hetkellä niihin oppiaineisiin, joihin talouskasvatuksen sisällöt keskeisesti liittyvät, kuten kotitalouteen ja yhteiskuntaoppiin, sisältyy myös taloudellisten asen-

teiden kehittämiseen tähtäviä tavoitteita. Tässä tutkielmassa ei ole tarkasteltu aikuisille suunnattua talouskasvatusta, mutta yksi tapa vaikuttaa lasten ja nuorten taloudellisiin asenteisiin ja niiden myötä käyttäytymiseen voisi olla pyrkimys vaikuttaa näiden vanhempien taloudellisiin asenteisiin. Toisaalta Kalmi (2018b) on tuonut ilmi tutkimusten joissain tapauksissa mielenkiintoisesti osoittavan, että lapsille ja nuorille annettava talouskasvatus saattaa myös välittyä näiden vanhemmille taloudellisen osaamisen lisääntymisenä.

Tutkielmani alussa viittasin talouskasvatukselle asetettuun tavoitteeseen siitä, että sen yhtenä pyrkimyksenä on luoda tietämykselliset ja asenteelliset edellytykset taloudellisen käyttäytymisen muuttamiselle (Amagir ym., 2018). Tässä tutkielmassa käsitellyt tutkimukset eivät anna selkeää vastausta siihen, onnistuuko lapsille ja nuorille annettava talouskasvatus Suomessa tässä tavoitteessaan. Myös kansainväliset tutkimustulokset ovat tuottaneet aiheesta epäselviä tuloksia, vaikka useiden tutkimusten tuloksia kokoavassa meta-analyysissä talouskasvatuksen tilastollisesti merkittävä myönteinen vaikutus käyttäytymiseen saadaankin näkyviin (Kaiser & Menkhoff, 2019).

Tässä tutkielmassa esiteltujen tutkimusten tulokset viittaavat siihen, että talouskasvatus onnituu kehittämään lasten ja nuorten taloudellista tietämystä, mutta hyväkään taloudellinen tietämys ei merkittävästi muuta taloudellista käyttäytymistä. PISA-tutkimuksen tulosten raportissa suomalaisnuorten talousosaamiseen oliin varsin tyytyväisiä, mutta voidaanko erinomaistakaan osaamisen tasoa pitää talouskasvatuksen tavoitteiden mukaisena, mikäli se ei tosiasiallisesti johda parempaan taloudelliseen käyttäytymiseen? Toisaalta Amagir kollegoineen (2018) tuovat systemaattisessa kirjallisuuskatsauksessaan ilmi sen, ettei talouskasvatuksen vaikutuksia tarkastelevissa tutkimuksissa useinkaan mitata lasten ja nuorten tosiasiallista käyttäytymistä, vaan taloudellisen käyttäytymisen mittarit perustuvat itsearviointikyseilyihin. Lasten ja nuorten taloudellisen käyttäytymisen mahdollisuudet ovat heidän vähäisten taloudellisten resurssiensa vuoksi rajalliset. Lisäksi lapset ja nuoret asuvat yleensä vanhempiensa luona, minkä seurauksena he eivät juuri tee itsenäisiä taloudellisia päätöksiä. Tämän vuoksi talouskasvatuksen vaikutusten arvioimisessa voitaisiin hyötyä pitkittäistutkimuksista, joissa talouskasvatuksen vaikutusten ja taloudellisen osaamisen kehittymistä voitaisiin seurata pitkän ajan kuluessa lasten kasvaessa nuoriksi aikuisiksi ja yhä itsenäisemmiksi kuluttajiksi.

Tässä tutkielmassa ei ole erikseen käsitelty talouskasvatusta kohtaan osoitettua kritiikkiä. Talouskasvatuksen tavoitteiden voidaan niin sitä koskevassa kirjallisuudessa kuin perusopetuksen

opetussuunnitelmassakin nähdä tähtäävän kuluttajien taloudelliseen hyvinvointiin. Toin kuitenkin johdannossa lyhyesti ilmi talouskasvatuksen kohtaamaa kritiikkiä, joka kohdistuu talouskasvatuksen ja taloussääntelyn mielenkiintoiseen suhteeseen: jotkut talouskasvatuksen puolestapuhujat ovat nähneet sen antavan kuluttajille vapauden hallita omia taloudellisia olosuhteitaan, ja he ovat nähneet rahoitusmarkkinoiden vapautteen puuttuvan sääntelyn haitallisesti rajoittavan kuluttajien valinnanmahdollisuuksia (Willis, 2011). Kriittisesti talouskasvatukseen suhtautuva Willis (2008) on esittänyt, että talouskasvatuksen lisäämisen seurauksena esimerkiksi kuluttajansuojaa on pyritty heikentämään, sillä erilaisia finanssialan tuotteita tarjoavat tahot voivat siihen vedoten väittää kuluttajien olevan riittävän informoituja tekemään vapaita valintoja rahoitustuotteiden markkinoilla. Myös Kalmi (2013) on tuonut ilmi, että talousmarkkinoilla vähentynyt sääntely on voinut lisätä talouskasvatuksen tarvetta ja korostaa taloudellisen lukutaidon merkitystä. Kalmi (2013) ja Willis (2008) näkevät kuitenkin talouskasvatuksen ja taloussääntelyn välisen suhteen eri tavoin: Kalmin (2013) mukaan taloudellisen sääntelyn vähentyminen on lisännyt tarvetta talouskasvatukselle, kun taas Willis (2008) näkee, että talouskasvatusta on pyritty lisäämään, jotta sen seurauksena talouden sääntelyä voitaisiin purkaa.

Näkemykseni mukaan talouskasvatuksen keskeisimmät ongelmat eivät lopulta liity rahoitusmarkkinoiden sääntelyn väitettyyn korvaamiseen talouskasvatuksella, vaikka tämän ilmiön etenemistä yhteiskunnassa lieneekin syytä seurata. Tutkielmani alussa pyrin määrittelemään talouskasvatukseen liittyviä käsitteitä huomaten, että yleisen ja yhteisen määritelmän löytäminen kirjallisuudesta niin talouskasvatukselle, taloudelliselle osaamiselle kuin sen yksittäisille osaluillekin on haastavaa. Talouskasvatuksen keskeisenä tavoitteena on pyrkiä vaikuttamaan yksilöiden taloudelliseen käyttäytymiseen, mutta kirjallisuudesta ei ole löydettävissä huolellista pohdintaa siitä, mitä *oikea* taloudellinen käyttäytyminen on. Tutkimuksissa taloudellista käyttäytymistä on tyypillisesti arvioitu sijoitus- ja säästämiskäyttäytymisenä. Onko säästäminen kuitenkaan hyvää taloudellista käyttäytymistä korkean inflaation syödessä säästötilin arvoa? Entä onko sijoittaminen taloudellisesti viisasta toimintaa, jos seuraavana päivänä pörssikurssit yllättäen syöksyvätkin pystysuoraan laskuun? Tässä tutkielmassa esitellyissä tutkimuksissa, joissa arvioitiin talouskasvatuksen vaikutuksia lasten ja nuorten taloudelliseen osaamiseen havaittiin, ettei talouskasvatus juuri vaikuttanut säästämiskäyttäytymiseen, minkä arvioitiin olevan osoitus siitä, ettei lisääntyvä tietämys taloudesta johda parempaan taloudelliseen käyttäytymiseen. Pohdinta siitä mitä *oikea* taloudellinen käyttäytyminen on voisi mahdollistaa näiden

tutkimustulosten tarkastelemisen uudesta näkökulmasta – ehkä nuorten taloudellinen käyttäytyminen ja säästämisestä pidättäytyminen voisikin näyttäytyä heidän taloudellisissa olosuhteissaan oikeana taloudellisena käyttäytymisenä.

Yllä esitettyjen pohdintojen lisäksi talouskasvatuksen aiheen ympärille jää leijumaan monia avoimia kysymyksiä. Tämän tutkielman hahmottelemia näkökulmia voitaisiin laajentaa tarkastelemalla esimerkiksi sitä, millaista käsitystä taloudellisesta hyvinvoinnista talouskasvatuksen tavoittelema taloudellinen osaaminen ilmentää. Toinen tutkielman herätteleämä mielenkiintoinen tutkimusongelma voisi liittyä esimerkiksi niiden sosioekonomisten tekijöiden selvittämiseen, jotka määrittävät taloudellista käyttäytymistä. Tällaisen tutkimuksen avulla voitaisiin saada näkökulmia siihen, tulisiko yhteiskunnan talouskasvatukseen panostamisen sijaan pyrkiä aktiivisemmin vaikuttamaan niihin lasten ja nuorten elämässä vaikuttaviin taustatekijöihin, jotka ovat taloudellista tietämystä voimakkaammassa yhteydessä taloudellisen käyttäytymisen mahdollisuuksiin.

Lähteet

- Ahava, A.-M., & Palojoki, P. (2004). Adolescent consumers: reaching them, border crossings and pedagogical challenges. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 371–378. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2004.00396.x>
- Amagir, A., Groot, W., Maassen van den Brink, H. & Wilschut, A. (2018). A review of financial-literacy education programs for children and adolescents. *Citizenship, Social and Economics Education*, 17(1) 56–80. <https://doi.org/10.1177/2047173417719555>
- Ameliawati, M., & Setiyani, R. (2018). The Influence of Financial Attitude, Financial Socialization, and Financial Experience to Financial Management Behavior with Financial Literacy as the Mediation Variable. *KnE Social Sciences*, 3(10), 811–832. <https://doi.org/10.18502/kss.v3i10.3174>
- Atkinson, A. & Messy, F. (2012). Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/20797117>
- Atkinson, A. & Messy, F.-A. (2011). Assessing Financial Literacy in 12 Countries: An OECD / INFE International Pilot Exercise. *Journal of Pension Economics and Finance* 10(4), 657–665. <https://doi.org/10.1017/S1474747211000539>
- Atkinson, A., McKay, S., Kempson, E. & Collard S. (2006). *Levels of Financial Capability in the UK: Results of a baseline survey*. Bristol: FSA. Haettu 22.5.2022 osoitteesta <https://www.fincap.org.uk/en/insights/levels-of-financial-capability-in-the-uk-results-of-a-baseline-survey-prepared-for-the-fsa>
- Batty, M., Collins, J.M., & Odders-White, E. (2015). Experimental Evidence on the Effects of Financial Education on Elementary School Students Knowledge, Behavior and Attitudes. *Journal of Consumer Affairs* 49(1), 69–95. <https://doi.org/10.1111/joca.12058>
- Benn, J. (2004). Consumer education between ‘consumership’ and citizenship: experiences from studies of young people. *International Journal of Consumer Studies* 28(2), 108–116. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2003.00364.x>
- Brown, C. L. & Krishna, A. (2004). The Skeptical Shopper: A Metacognitive Account for the Effects of Default Options on Choice. *Journal of Consumer Research*, 31(3), 529–539. <https://doi.org/10.1086/425087>

- Euroopan komissio. (2007). Komission tiedonanto – Talousvalistus /KOM/2007/0808. Haettu 22.5.2022 osoitteesta <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0808:FIN:FI:HT ML>
- Go, C. G., Varcoe, K., Eng, T., Pho, W., and Choi, L. (2012). Money Savvy Youth: Evaluating the Effectiveness of Financial Education for Fourth and Fifth Graders. *Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper 2012-02*. Haettu 22.5.2022 osoitteesta <https://www.frbsf.org/wp-content/uploads/sites/3/wp2012-02.pdf>
- Grohmann, A. & Menkhoff, L. (2015). School, parents, and financial literacy shape future financial behavior. *DIW Economic Bulletin* 5(30/31), 407–412. Haettu 19.5.2022 osoitteesta: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.512024.de/diw_econ_bull_2015-30.pdf
- Hilgert, M. A., Hogarth, J. M. & Beverly, S.G. (2003). Household Financial Management: The Connection between Knowledge and Behavior. *Federal Reserve Bulletin* 89(7), 301–322. Haettu 19.5.2022 osoitteesta: <https://www.federalreserve.gov/pubs/bulletin/2003/0703lead.pdf>
- Jokinen, N. (2012). Miten nuorille tulisi taloudesta viestiä? Taloudellisen toimintaympäristön toimijoiden roolit ja yhteistyö talousosaamisen edistämässä. Teoksessa Raijas, A. & Uusitalo, O. (toim.), *Nuoret ja talousosaaminen. Toimijat, kanavat ja tavat nuorten taloudellisen osaamisen edistämässä (TOKATA) -hankkeen loppuraportti*. (s. 34–48). Kuluttajatutkimuskeskuksen kirjoja 7.
- Jorgensen, B. L., & Savla, J. (2010). Financial Literacy of Young Adults: The Importance of Parental Socialization. *Family Relations*, 59(4), 465–478. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2010.00616.x>
- Kalmi, P. (2018a). *The Effects of Me and My City on Primary School Students' Financial Knowledge and Behavior*. University of Vaasa.
- Kalmi, P. (2018b). The Effects of Financial Education: Evidence from Finnish Lower Secondary Schools. *Economic Notes* 47(2–3), 353–386. <https://doi.org/10.1111/ecno.12114>
- Kalmi, P. (2013). Taloudellinen lukutaito ja sen kritiikki. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 109(2). Haettu 19.5.2022 osoitteesta <https://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/wp-content/uploads/2014/09/kalmi.pdf>
- Kalmi, P., Maliranta, M. & Alanko, S. (2019). Kohti tiiviimpää vuorovaikutusta koulujen taloustiedon opetuksen ja taloustieteen välillä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 115(4), 604–619. Haettu 19.5.2022 osoitteesta: https://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/wp-content/uploads/2019/11/KAK_4_2019_WEB-26-41.pdf

- Kalmi, P. & Ruuskanen, O-P. (2016). *Suomalaiset pärjäävät taloudellisessa tietämyksessä ja käyttäytymisessä hyvin suhteessa muihin maihin*. Kansantaloudellinen aikakauskirja – 112. vsk. – 1/2016
- Kortosalmi, M., & Autio, M. (2019). Talous- ja kuluttajakasvatus talousosaamisen mahdollistajana. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja*, 115(4), 588–603.
- Kupiainen, R., Kulju, P. & Mäkinen M. (2015). Mikä monilukutaito? Teoksessa T. Kaartinen (toim.), *Monilukutaito kaikki kaikessa* (s. 13–24). Tampere: Tampereen yliopiston normaalkoulu.
- Laine, K., Ahonen, A.K., Nissinen, K. (2020). *Pisa 2018 Talousosaaminen*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2020:18. Haettu 31.5.2022 osoitteesta <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/162220>
- Lehtinen, A-R. (2012). *Nuorten talousosaamisen testin kehittäminen*. Työselosteita ja esitelmää 142. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Lusardi, A. (2012). *Numeracy, Financial Literacy, and Financial Decision-Making*. *Numeracy*, 5(1). <http://dx.doi.org/10.5038/1936-4660.5.1.2>
- Lusardi, A., Mitchell, O. & Curto V. (2010). Financial Literacy among the Young. *The journal of consumer affairs*, 44(2), 358–380. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01173.x>
- Luukkanen, L. & Raijas, A. (2012). Nuorten näkemyksiä taloudellisesta osaamisesta. *Kulutustutkimus.Nyt*, 6(2).
- Luukkanen, L. & Uusitalo, O. (2012) Nuorten näkemyksiä toimijoiden vastuullisuudesta taloudellisen osaamisen edistämiseksi. Teoksessa Raijas, A. & Uusitalo, O. (toim.), *Nuoret ja talousosaaminen. Toimijat, kanavat ja tavat nuorten taloudellisen osaamisen edistämiseksi (TOKATA) -hankkeen loppuraportti*. (s. 18–33). Kuluttajatutkimuskeskuksen kirjoja 7.
- Mason, C. ja Wilson, R. (2000), *Conceptualising financial literacy*. Occasional Paper 2000: 7. Business School, Loughborough University.
- Metsämuuronen, J. (2003). Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Opetushallitus. (2014). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Helsinki: Opetushallitus.
- Opetushallitus. (2004). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Vammala: Vammalan kirjapaino.

- Peura-Kapanen, L. & Lehtinen, A.-R. (2011). *Nuorten taloudellinen osaaminen. Määrittelyä, toimijoita, materiaaleja*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus. Haettu 19.5.2022 osoitteesta <http://hdl.handle.net/10138/152345>
- Raijas, A., Kalmi, P., Ranta, M. & Ruuskanen O-P. (2020). *Suomalaisten talousosaaminen: Analyysi 2000-luvulla tehtyjen tutkimusten ja selvitysten perusteella*. Suomen Pankki.
- Salminen, A. (2011). Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopiston julkaisuja. Haettu 30.5.2022 osoitteesta <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-349-3>
- Sole, M. A. (2014). Financial Literacy: An Essential Component of Mathematics Literacy and Numeracy. *Journal of Mathematics Education at Teachers College*, 5(2). <http://dx.doi.org/10.7916/jmetc.v5i2.655>
- Suomen Pankki. (2022). Heikentyvä talous ja kiristyvät rahoitusolot ovat haaste rahoitusvakaudelle. Euro & Talous, 1/2022. Haettu 31.5.2022 osoitteesta <https://www.eurojatalous.fi/fi/2022/1/heikentyva-talous-ja-kiristyvät-rahoitusolot-ovat-haaste-rahoitusvakaudelle/>
- Talous ja Nuoret TAT. (2019.) *Mun elämä, mun rahat*. Opettajien talousosaaminen. Tutkimus ja raportti 2019. T-Media Oy. Haettu 31.5.2022 osoitteesta: <https://www.tat.fi/julkaisut/opettajien-talousosaaminen-tutkimus/>
- TemaNord. (2010). *Kuluttajakompetenssien oppiminen – kuluttajakasvatuksen strategia. Ehdotus kuluttajakasvatuksen sisällöiksi*. Pohjoismaiden ministerineuvosto. Tema-Nord 2010:568. Haettu 19.5.2022 osoitteesta http://www.kuluttajavirasto.fi/File/267013b7-21ee-4869-b270-73ed57f74452/Kuluttajakasvatuksen_strategia.pdf
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Van Campenhout, G. (2015). Revaluing the Role of Parents as Financial Socialization Agents in Youth Financial Literacy Programs. *Journal of Consumer Affairs*, 49(1), 186–222. <https://doi.org/10.1111/joca.12064>
- Willis, L. E. (2011). The Financial Education Fallacy. *American Economic Review*, 101(3): 429–434. Haettu 19.5.2022 osoitteesta <https://ssrn.com/abstract=1869323>
- Willis, L. E. (2008). Against Financial Literacy Education. *Iowa Law Review*, 94(1), 197–285. Haettu 19.5.2022 osoitteesta <https://ssrn.com/abstract=1105384>

Wilska, T.-A. (2014). Kuluttajaksi sosiaalistumisen haasteet ja kuluttajakasvatus jälkimodernissa kulutusyhteiskunnassa. *Aikuiskasvatus*, 34(1), 43–49.
<https://doi.org/10.33336/aik.94073>